

Examensarbete

Juni - 2011

Ekonomie kandidatuppsats, 15 hp

Management

Studenter:

Cecilia Drott

Matilda Zettergren

Handledare:

Kajsa Lindberg

AVREGLERINGEN AV APOTEKSMONOPOLET

**En studie av de enskilda aktörernas
förutsättningar att verka på den svenska
apoteksmarknaden**

Sammanfattning

- Titel:** Avreglering av apoteksmonopolet – En studie av de enskilda aktörernas förutsättningar att verka på den svenska apoteksmarknaden
- Nivå:** Kandidatuppsats 15 hp, Företagsekonomi - Management, Vårterminen 2011
- Författare:** Cecilia Drott och Matilda Zettergren
- Handledare:** Kajsa Lindberg
- Examinator:** Torbjörn Stjernberg
- Nyckelord:** Företagsekonomi, management, apotek, enskilda aktörer, omreglering, monopol, fullständig konkurrens, legitimitet
- Syfte:** Syftet med denna studie är att undersöka de enskilda aktörernas förutsättningar att verka på den svenska apoteksmarknaden. Det sker genom en beskrivning av den förväntade och faktiska utvecklingen av apoteksmarknaden efter avregleringen av monopolet. Beskrivningen presenteras ur tre perspektiv, det politiska, det professionella samt ur de enskilda entreprenörernas verksamhetsperspektiv.
- Metod:** Kvalitativ undersökningsmetod med teorikonsumerande forskningsansats, där datainsamling sker via innehållsanalys och observation av svensk media och relevanta dokument samt via telefonintervju med enskilda entreprenörer på apoteksmarknaden.
- Teori:** Förändring, motstånd, stabilitet, isomorfism, institutionellt entreprenörskap, legitimitet
- Resultat:** Det kan konstateras att respondenterna i regel är nöjda med de egna apoteksverksamheterna och även med utvecklingen av marknaden i stort. Det finns emellertid en hel del områden där tillvägagångssättet beträffande omregleringen av marknaden hade kunnat vara ett annat, som i sin tur således hade förenklat processen. Exempelvis politikernas brist på förberedelse inför omregleringen, leverantörernas missgynnande av små entreprenörer, ett mer anpassat IT-system, de små marginalerna på egenårdsprodukter, de korta kredittiderna och prissättningsystemet.

Abstract

- Title:** The de-regulation of the pharmacy monopoly - A study of the single actors' prerequisites to operate in the Swedish pharmacy market
- Level:** Bachelor thesis, 15 ECTS credit points, Business Administration - Management, Spring term 2011
- Authors:** Cecilia Drott och Matilda Zettergren
- Mentor:** Kajsa Lindberg
- Examiner:** Torbjörn Stjernberg
- Keywords:** Business administration, management, pharmacy, single actors, re-regulation, monopoly, perfect competition, legitimacy
- Purpose:** The main purpose of this study is to investigate the single actors' prerequisites to operate in the Swedish pharmacy market. The study is depicted thru three perspectives, namely the political, the professional and the single actors' operational point of view.
- Method:** A qualitative study was made with a theory consuming research approach, where the acquisition of data was implemented by a content analysis of Swedish media and other relevant and important documents. Data was also generated through interviews with single actors in the Swedish pharmacy market.
- Theory:** Change, resistance, stability, isomorphism, institutional entrepreneurship, legitimacy
- Results:** Overall, the entrepreneurs are quite satisfied with the results of the re-regulation of the pharmacy market, especially concerning the development of their own business. However, there are a few areas where the single actors believe that the process could have been made differently. For example; the lack of preparation from politics before the process was actuated, the distributors' disfavoring of the single actors, the too small margins concerning the self care products, the short terms of credit and the problems with the price-fixing system.

Tack!

Innan studien presenteras vill vi rikta ett varmt tack till de som hjälpt oss i arbetet med undersökningen och således bidragit till att den har blivit verklighet. Utan er hade studien inte kunnat genomföras! Ett särskilt tack till er som genom intervjuer deltagit i vår undersökning samt till vår handledare, Kajsa Lindberg.

Göteborg, juni 2011

Cecilia Drott och Matilda Zettergren

Innehållsförteckning

Sammanfattning	1
Abstract.....	2
Tack!	3
1. Introduktion	7
1.1. Vilket är fenomenet?	7
1.2. Varför är detta intressant?.....	8
1.3. Syfte och frågeställning.....	10
1.4. Avgränsningar	10
1.5. Disposition	10
2. Teoretisk referensram.....	12
2.1. Det institutionella perspektivet.....	12
2.1.1. Legitimitet	12
2.1.2. Särkoppling och myter	14
2.1.3. Isomorfism	15
2.1.4. Stabilitet, tröghet och förändring.....	17
2.2. Det individuella perspektivet	18
2.2.1. Institutionella entreprenörer.....	19
2.2.2. Eldsjälar.....	20
3. Material och metod.....	23
3.1. Vetenskaplig ansats.....	23
3.2. Metod	24
3.2.1. Innehållsanalys.....	24
3.2.2. Intervju	25
3.3. Material	25

3.3.1. Skriftligt material.....	25
3.3.2. Intervju	26
3.4. Genomförande	26
3.4.1. Innehållsanalys.....	26
3.4.2. Intervju	27
3.5. Etik	29
3.6. Bearbetning och analys av data	29
3.6.1. Bearbetning av insamlad data	29
3.6.2. Analys.....	30
3.7. Metoddiskussion.....	30
3.7.1. Tidsaspekten	30
3.7.2. Reliabilitet och validitet	31
4. Empiri	34
4.1. Bakgrund till svensk apoteksmarknad	34
4.1.1. Historia	34
4.1.2. Beslutet att omreglera	35
4.1.3. Statens offentliga utredningar 2008:4	36
4.1.4. Det slutgiltiga riksdagsbeslutet.....	36
4.1.5. Genomförande	37
4.1.6. Apoteksmarknaden idag.....	38
4.1.7. IT-infrastruktur	39
4.2. De olika rösterna	40
4.2.1. Det politiska perspektivet.....	40
Före omregleringen	41
Efter omregleringen.....	45
4.2.2. Det professionella perspektivet.....	46
Före omregleringen	47

Efter omregleringen.....	50
4.2.3. De enskilda entreprenörerna.....	52
Förväntningar på omregleringen.....	53
Förmåga att påverka processen	55
Möjligheten att verka som enskild aktör	55
Hjälp och stöd.....	57
Utvecklingen på marknaden	58
Hade något kunnat göras annorlunda?	59
5. Analys och diskussion.....	61
5.1. Det institutionella perspektivet.....	61
5.2. Det individuella perspektivet	64
5.3. Egna reflektioner	67
6. Slutsats	69
7. Referenser	71
Bilaga 1.....	77
Bilaga 2.....	78

1. Introduktion

1.1. Vilket är fenomenet?

Den svenska apoteksmarknaden präglades fram till slutet av 1960-talet av ett system som kontrollerades av Apotekarsocieteten (en väletablerad intresseorganisation för apotekare) med dess apoteksprivilegium. Detta hade gett till följd att varje innehavare av ett sådant privilegium i mångt och mycket blivit en lokal monopolist. Systemet resulterade i ett föråldrat och ineffektivt apoteksväsende med relativt låg professionell standard. I samband med den tidsanda som rådde på 1960-talet, en period som präglades av välfärdsideologier och statligt samt socialt ansvar, omstrukturerades således apoteksväsendet (Farmaceutförbundet, 2010). År 1971 tog regeringen beslut om att förstatliga den svenska apoteksmarknaden och ett monopol inrättades. Det primära argumentet för att förstatliga den svenska apoteksmarknaden var just att förenkla distributionen av läkemedel och förbättra den farmaceutiska kompetensen över hela landet (Öberg, 2003).

I och med bildandet av Apoteksbolaget AB, som senare kom att ändra namn till Apoteket AB, övertogs från statligt håll merparten av de funktioner som tidigare tillhört Apotekarsocieteten (Regeringens proposition 1971:139). Vid denna tidpunkt var Sverige en av få nationer i världen som hade monopol på apoteksmarknaden, något som vidhölls fram till 1 juli 2009 (Sveriges riksdag, 2009). I september 2006 inträffade ett maktskifte inom den svenska politiken, och Alliansen vann valet med Moderaternas Fredrik Reinfeldt som statsminister. Detta skulle komma att ha en väsentlig betydelse för det svenska apoteksväsendet.

”Patienter i Sverige ska på ett enkelt och tryggt sätt kunna köpa sina läkemedel.

Regeringen har som målsättning att öka tillgängligheten och förbättra servicen för patienter och kunder på landets apotek. Det ska bli enklare att köpa sin medicin. Genom att ge fler möjlighet att driva apotek frigörs företagsamhet och initiativkraft som i dag är inlåst. Det handlar både om att ge farmaceuter möjlighet att bli egna och förverkliga egna idéer och om butikskedjor som kan erbjuda nya tjänster och nya koncept.”

(Hägglund, Dagens Nyheter (DN) 2008-01-05)

Detta sade Sveriges socialminister Göran Hägglund i januari 2008 i ett pressmeddelande i en svensk dagstidning inför omregleringen av marknaden. Anledningen till varför

monopolet enligt regeringen borde avskaffas var behovet av innovation och nytänkande. Det förstatligade apoteksväsendet hade tappat motivationen och känslan för service och som resultat av detta hamnade kunden i kläm (Farmaceutförbundet, 2010). Behovet av fler apotek och bättre service med längre öppettider var uppenbart. Sverige hade, förutom Danmark, år 2008 en lägre apotekstäthet än samtliga övriga europeiska länder. I Norge och på Island hade en omreglering av apoteksmarknaden skett bara några år innan. Båda exemplen visar på att antalet apotek hade ökat, i städerna likväl som på landsbygden. Efter omregleringen i de båda länderna har flera horisontellt och vertikalt integrerade aktörer dykt upp på marknaden (Regeringens proposition 2007/08:87, 2008).

Regeringen angav effektivisering, ökad tillgänglighet för konsumenterna, prispress samt en säker och ändamålsenlig läkemedelsanvändning som de primära argumenten för en omreglering (Socialdepartementet, 2006). Regeringen hävdade dessutom att inträdeshindren skulle vara så låga som möjligt för att möjliggöra en apoteksmarknad präglad av mångfald (Dagens apotek, 2011-03-04).

Ett nytt bolag tog i juni 2008 över Apoteket AB med syfte att sälja delar av apoteksbeståndet. Försäljningen av 466 av de 946 ursprungliga apoteken påbörjades i maj 2009. Apoteken skulle säljas i åtta olika stora kluster och av de återstående 480 apoteken skulle ytterligare 150 föras över till det Statliga Småföretagarbolaget. Bolaget hade som syfte att införliva enskilda entreprenörer i verksamheten, då som delägare i apoteken. Dessa 150 apotek är emellertid de som idag ingår i Apoteksgruppen. De 330 apotek som blev över efter omregleringen fortsatte att drivas i Apoteket AB:s regi (Konkurrensverket, 2010).

1.2. Varför är detta intressant?

En fri marknad som präglas av mångfald är av vikt ur ett konsumentperspektiv (Farmaceutförbundet, 2010). En sådan skulle dessutom kunna ge förutsättningar för professionell utveckling och entreprenörskap samt nya sätt att förbättra läkemedelsanvändningen. Genom ökad konkurrens kan dessutom bättre tillgänglighet för patienter och konsumenter, samt större karriärmöjligheter för den enskilde farmaceuten uppnås. Innan omregleringen kom varningar från professionellt håll om att inte omstrukturera marknaden för snabbt. Man ansåg att det fanns en risk för att få samma utveckling i Sverige som den i Norge där tre stora läkemedelsgrossister köpt upp

i stort sett samtliga apotek. I Norge slutade apotekets omreglering i ett oligopol istället för i en marknad representerad av mångfald (DN, 2007-10-11).

Regeringen gav konsumentverket samt konkurrensverket i uppgift att följa utvecklingen på apoteksmarknaden under omregleringsperioden för att se till att utvecklingen gick i planerad riktning (Regeringens proposition 2007/08:87). I november 2009 tillkännagavs de aktörer som hade köpt Apoteket AB:s apotek. Det var fyra olika aktörer som tillsammans köpt samtliga av de åtta kluster som presenterats ovan. Dessa fyra var Apoteket Hjärtat, Kronans Droghandel, Medstop Apotek, samt Vårdapoteket (se Bilaga 2). När konkurrensverkets rapport kom år 2010 var Apoteket AB emellertid fortfarande den enskilt största distributören, därefter kom Apoteket Hjärtat. Utöver de stora apotekskedjorna fanns, vid samma tidpunkt, endast 13 apotek som drevs av enskilda aktörer (Konkurrensverket, 2010).

I april 2011 fanns sammanlagt 1248 aktörer på marknaden varav de fem ovan presenterade äger fler än 150 apotek vardera (se Bilaga 2). Antalet enskilda aktörer är endast ett tjugotal (cirka 2,4 procent av marknaden) (Läkemedelsverket, 2011). Utvecklingen på den svenska marknaden har således gått i en något annorlunda riktning än den som från början var planerad. Detta trots att det från politiskt håll tydligt uttrycktes att behovet av de små entreprenörerna på apoteksmarknaden var stort, att inträdeshindren på marknaden skulle vara låga samt att förutsättningarna för den enskilde aktören att starta sitt eget apotek skulle vara goda. Utvecklingen på den svenska marknaden är istället lik den som skett efter omregleringen i Norge. Den svenska marknaden domineras av några få större aktörer, och förutsättningarna för de enskilda entreprenörerna är tuffa (Regeringens proposition 2007/08:87, 2008). Detta har alltså inträffat trots varningar om den norska situationen, från professionellt håll.

I konkurrensverkets rapport från 2010 tillkännagavs dessutom att de enskilda aktörerna hade kritiserat den prissättningsmodell och det IT-system som tillhandahållits från statligt håll. Priserna var både höga och orubbliga oavsett antalet apotek som ämnade använda ett och samma IT-program. De små företagen upplevde således att de missgynnats i kostnadsfrågan eftersom enskilda entreprenörer med enbart ett apotek fick betala samma pris för programvaran som aktörer med hundratals apotek. Viktigt att ta i beaktande var dessutom att dessa system var de enda som fanns

att tillgå till en början, några alternativ var således inte erbjudna (Konkurrensverket, 2010).

1.3. Syfte och frågeställning

Syftet med denna studie är att undersöka de enskilda aktörernas förutsättningar att verka på den svenska apoteksmarknaden. Det sker genom en beskrivning av den förväntade och faktiska utvecklingen av apoteksmarknaden efter avregleringen av monopolet. Beskrivningen presenteras ur tre perspektiv, det politiska, det professionella samt ur de enskilda entreprenörernas verksamhetsperspektiv. För att uppnå syftet har följande frågeställningar använts:

- Vilka förväntningar och planer fanns från politiskt, professionellt och de enskilda entreprenörernas håll inför processen beträffande marknadens utveckling därefter?
- Vilka utvecklingstendenser kan ses på marknaden idag? Hur väl har de förväntningar och planer som fanns inför omregleringen implementerats på marknaden i dagsläget? Även denna fråga belyses ur samtliga tre perspektiv.
- Vilka delar av omregleringsprocessen anser de enskilda entreprenörerna att ha varit betydelsefulla, gällande dess möjlighet att etablera sig och verka på apoteksmarknaden och vad hade kunnat göras annorlunda för att förbättra förutsättningarna för dem att verka på densamma?

Syftet och de tre frågeställningarna kopplas ihop med teori och empiri i avsnitt 5. Analys och Diskussion och besvaras i avsnitt 6. Slutsats.

1.4. Avgränsningar

Studien avgränsas till att enbart studera de enskilda entreprenörernas förutsättningar och tillvägagångssätt gällande att verka på apoteksmarknaden. Med andra ord finns inget utrymme för någon studie av större apotekskedjor, företagsgrupperingar eller liknande, utan endast de enskilda entreprenörernas situation belyses.

1.5. Disposition

Ovan har uppsatsen sammanfattats, dess ämne och problembild har presenterats, liksom dess syfte och frågeställningar. Nedan följer en redogörelse för hur uppsatsen

vidare är disponerad. Detta för att hjälpa läsaren till en mer konkret överblick av uppsatsens innehåll.

Kapitel två i uppsatsen beskriver den teoretiska referensramen som anammats för att kunna analysera materialet samt besvara syfte och frågeställningar. Här får läsaren en möjlighet att öka förståelsen för de teoretiska begrepp som använts och således en fördjupad insikt beträffande uppsatsen kommande delar.

Uppsatsens tredje avsnitt beskriver studiens material och metod. Här redovisas undersökningens vetenskapliga inriktning, ansats, material, metodval och genomförande. Därefter kommer ett avsnitt om de etiska överlägganden som vi tagit beslut om samt en del om hur studiens resultat har bearbetats och analyserats likaså diskuteras det metodologiska tillvägagångssättet. Kapitel fyra består av uppsatsens empiri. I detta avsnitt presenteras studiens resultat, samt fakta om fenomenet, dess historia samt hur situationen ser ut idag. Frågan är belyst ur tre olika perspektiv, samtliga av dessa presenteras i detta avsnitt.

Resultatet analyseras och diskuteras därefter. I kapitel fem kopplas således empiri ihop med teori, dessutom presenteras studenternas syn på ämnet, studien i sig samt vilka olika tänkbara slutsatser som kan tänkas dras utifrån de resultat som framkommit. Därefter, i kapitel sex, presenteras de slutsatser som dragits. Uppsatsen avslutas med en referensförteckning samt de bilagor som hänvisats till i den löpande texten.

2. Teoretisk referensram

Läsaren har nu förhoppningsvis fått en bakgrund till apoteksverksamheten i Sverige och framförallt de enskilda entreprenörernas roll i densamma. Uppsatsen övergår nu därför till att beskriva hur de enskilda entreprenörernas förutsättningar på den nya marknaden kan analyseras med hjälp av en teoretisk ram. Vi har valt att belysa entreprenörernas situation utifrån tre perspektiv, nämligen det politiska, det professionella samt ur de enskilda entreprenörernas verksamhetsperspektiv. Att fenomenet ur empirisk synvinkel belyses från flera olika perspektiv innebär att det även finns ett behov av flera teoretiska verktyg vid en analys därav.

Vi har utgått ifrån att de politiska och professionella perspektiven kan kopplas till en mer kontextuell och övergripande, makroekonomisk och institutionell teorigrund medan de enskilda entreprenörerna istället kan analyseras utifrån ett mer individuellt och mikroekonomiskt synsätt. Nedan redovisas därför dessa två avsnitt separat. Självklart finns utrymme för att, inom samtliga perspektiv, ta del av och knyta an till teori inom de båda områdena. Bland andra Meyer och Rowan, DiMaggio och Powell samt Ahrne och Papakostas forskning bildar basen för nedanstående genomgång, och utgör således en länk mellan den mer abstrakta teorin och den konkreta verkligheten.

2.1. Det institutionella perspektivet

Begreppen stabilitet, tröghet och förändring är intressanta att studera i strävan efter att fördjupa förståelsen för den utveckling som skett på den svenska apoteksmarknaden. Omregleringen har inneburit en ändring av lagar och förordningar, men samtidigt finns tendenser i utvecklingen av marknaden som kan kopplas till tröghet eller kanske till och med en form av stagnation, eftersom vissa delar av marknaden inte genomgått en förändring över huvud taget. En omreglering av ett monopol ger emellertid förutsättningar för förändring på många plan, inte minst ur ett politiskt och professionellt perspektiv. Men vilka teoretiska verktyg är viktiga att ta med vid en analys av en förändringsprocess som denna?

2.1.1. Legitimitet

Legitimitet är ett mycket centralt begrepp inom institutionalismen och beträffande förändring på samhällelig samt organisatorisk nivå. För att ta beslut om en framtida förändring krävs att omgivningen uppfattar beslutsfattaren som berättigad och således

legitim, detta för att förändringen ska kunna implementeras fullt ut. Ett beslut om förändring som omgivningen egentligen inte tror på kommer sannolikt heller inte att kunna fullgöras (Ahrne och Papakostas, 2002). Men vad innebär då legitimitet? Den amerikanske sociologen Knoke (1985) myntade följande definition för legitimitet:

”...the acceptance by the general public and by relevant elite organizations of an association’s right to exist and to pursue its affairs in its chosen manner.”

(Knoke, 1985, s. 222)

Till skillnad från Knoke påpekar den tyske sociologen Max Weber vikten av social färdighet och hävdar att legitimitet kan åstadkommas genom anpassning till både generella, sociala samt formella normer (Weber, 1946). Han tillhandahöll samhällsvetenskapen en av dess mest varaktiga empiriska ansatser beträffande begreppet legitimitet. Weber ansåg att legitimitet motsvarar viljan att följa ett regelmässigt system, att lyda order. Han hävdade emellertid att den ovan nämnda lydningen även kräver omgivningens tro på regelsystemets och befallningens legitimitet. Han ansåg att varje verksamhet som präglas av auktoritet även har ett behov av att etablera och bearbeta dess tro på verksamhetens egen legitimitet (Weber, 1946). Weber ansåg att förståelsen för legitimitet var en förutsättning för att kunna analysera och förstå sociala institutioner och politiska beslut samt eventuell förändring som kommer därav. Detta eftersom auktoritet kan uppfattas olika beroende på den situation inom vilken ett beslut förekommer. Graden av auktoritet bestäms således genom människans uppfattning om beslutsfattarens legitimitet, och om dennes auktoritet är berättigad eller inte (Weber, 1946).

Parsons (1956) åskådliggör legitimitet som en överensstämmelse mellan organisationen och samhällets sociala lagar, normer och värderingar. Han hävdar att auktoritet är ett mycket viktigt område inom organisationen gällande beslutsfattande. Detta eftersom ett beslut som rör en hel organisation är sammankopplat till dess värderingssystem och således även med legitimitetsproblemet. Beslutsfattarens auktoritet påverkar nämligen inte bara innehållet i själva beslutet utan även berättigandet att ta det (Parsons, 1956). Meyer och Rowan (1977) definierar ett antal olika former av legitimitet, nämligen den pragmatiska legitimiteten – den som uppstår genom rationell effektivitet och som således kan vinnas av individer på olika nivåer i samhället då den från start inte kräver någon auktoritet. Den sociopolitiska, reglerade legitimiteten – den som erhålls genom

samhälleliga mandat, vilket innebär att allmänheten avgör vem som är legitim och inte utifrån dess generella uppfattning. Samt den normativa, moraliska legitimiteten – den form av legitimitet som uppstår genom handlingar som av samhället uppfattas som värdefulla, ändamålsenliga och resoluta (Meyer och Rowan, 1977).

Legitimitet är även viktigt för en organisation ur den synpunkten att den isolerar organisationen från externa påtryckningar. Införlivandet av institutionella verktyg, såsom legitimitet, i organisationsverksamheten bidrar till att skydda organisationen från ett ifrågasättande av dess verksamhet. Organisationen blir således legitim (Scott och Lyman, 1968). Begreppet legitimitet diskuteras vidare, men ur ett individuellt perspektiv i avsnitt 2.2.2. Eldsjälar nedan.

2.1.2. Särkoppling och myter

I resonemanget om legitimitet diskuteras rättigheten hos en viss individ/organisation att ta ett beslut som påverkar en hel omgivning. Men legitimitet är mer än så, det representerar även omgivningens godkännande av en viss individs auktoritet och således allmänhetens acceptans beträffande denne persons berättigande att ta beslut. Ibland tas emellertid beslut just för att tillfredsställa omgivningens påtryckningar och krav. Att dessa beslut implementeras i verkligheten är emellertid inte alls lika säkert.

Meyer och Rowan (1977) för resonemanget att organisationer drivs av vad de kallar "institutionella myter". De hävdar att organisationer antar omgivningsmässiga former genom de myter som förekommer därinom. I samhället finns förutfattade meningar om hur en organisation "bör" handla samt vilka strukturer de "ska" tillämpa. Organisationen upplever ett måste att anpassa sig efter dessa regler för att vidmakthålla dess vunna legitimitet. Meyer och Rowan hävdar således att organisationens anpassande till dessa typer av regler eller "myter" resulterar i skapandet av formella strukturer därinom. Organisationens anpassning till praxis och rutiner, för att uppnå ökad legitimitet, innebär emellertid inte nödvändigtvis att beteendet kan kopplas till någon omedelbar eller direkt förbättring av organisationens effektivitet (Meyer och Rowan, 1977). Politiker liksom auktoritära organisationer hävdar att de anpassar sig och följer de krav som samhället ställer på dem, men i själva verket fortgår dess verksamhet precis som förr utan att förändras. I detta fall har man alltså vunnit legitimitet på falska grunder (Rövik, 2008).

I de fall organisationen väljer att inte anpassa sig, eller ge sken av att anpassa sig, till allmänhetens anspråk finns dock en risk för att beslutet resulterar i en form av utanförskap. Resultatet blir förlorad legitimitet och en allmän uppfattning uppstår där organisationen anses vara en mindre rationellt effektiv i jämförelse med de som istället implementerat dessa regelfästade "myter" (Meyer och Rowan, 1977). Røvik (2008) diskuterar hur ett utanförskap likt det ovan beskrivna kan komma att bli mycket kostsamt för organisationen då allmänhetens uppfattning om organisationen fallerar. Dessutom kan intressenter likväl som viktiga investerare/långgivare p.g.a. detta förlora intresset av ett samarbete. Detta beteende är dessutom ytterst applicerbart och frekvent förekommande gällande exempelvis politik, där politiker kan ge sken av att ta ett för samhället gynnsamt ansvar, medan de i själva verket inte agerar alls. Att ignorera samhällets behov av engagemang och handling kan emellertid, som Røvik uttrycker det, få avgörande konsekvenser även för politiska partier och regeringar eftersom dessa grundar mycket av verksamheten på förtroende, tillit och legitimitet (Røvik, 2008).

Meyer och Rowan (1977) hävdar förvisso att denna form av falska legitimitet även kan vara hälsosam för organisationen. Organisationer som införlivar samhälleligt legitimerade rationaliserade element i dess formella struktur maximerar också verksamhetens legitimitet och ökar dess resurser och förmåga att överleva. Försök till att kontrollera och samordna verksamheten i institutionaliserade organisationer kan leda till konflikter och därigenom förlust av legitimitet. Att införa en särkoppling mellan kontroll och handling kan därför vara nödvändigt. Integration kan därigenom undvikas, projektet försummas och granskning och utvärdering kan utföras mer ceremoniellt (Meyer och Rowan, 1977). Inför omregleringen av apoteksmonopolet fanns många teorier om hur processen skulle genomföras, vilka delar av den som var vitala samt teorier om hur marknaden skulle se ut därefter. Ovan presenterade teoretiska genomgång är nödvändig för att kunna analysera de politiska och professionella aktörernas agerande både inför och efter det att omregleringen ägt rum.

2.1.3. Isomorfism

Organisationer har ett behov av att erhålla ett såkallat samhälleligt "mandat" eller legitimitet för att kunna verka på en marknad. Detta mandat erhålls genom att organisationen anpassar sig till de samhälleliga förväntningar som finns på den. Frågan är vilka förväntningar som finns på ett organisatoriskt fält inför en stor förändring. Hur

implementeras en förändring och vilka faktorer och mekanismer påverkar processen och dess utveckling?

Inom organisationsforskningen behandlas återkommande frågan om organisationers behov av att vara lika varandra. Organisationer som verkar inom samma område, på samma marknad tenderar nämligen att anta ett snarlikt beteende i strävan efter att finna den optimala överensstämmelsen mellan organisationen och samhället (Boxenbaum och Jonsson, 2008). Enligt DiMaggio och Powell (1983) är anledningen till detta just det ovan beskrivna samhällliga mandatet. I strävan efter att tillgodose samhällets behov och förväntningar blir fler och fler organisationer allt mer lika varandra. Det koncept som bäst beskriver denna homogeniseringsprocess är isomorfism. Begreppet innebär ett tvingande förlopp där en sektion inom ett bestånd måste likna andra sektioner som möter samma typ av förutsättningar i sin omgivning (DiMaggio och Powell, 1983). Denna isomorfism tros kunna uppstå genom att beslutsfattarna inom en organisation lär sig att anpassa sitt beteende och sina beslut i enlighet med vad som förväntas av dem, vilket i sin tur resulterar i att fler och fler organisationer i slutändan liknar varandra då samtliga av dem hörsammar samhällets krav.

DiMaggio och Powell (1983) förespråkar att de huvudsakliga faktorer som organisationer måste beakta är andra organisationer. Dessa konkurrerar inte bara om resurser och kunder utan även om politisk makt och institutionell legitimitet. Den institutionella isomorfismen är ett utmärkt verktyg i strävan efter att erhålla en djupare förståelse för politisk förändring och utvecklingen inom moderna organisationer (DiMaggio och Powell, 1983).

För att knyta an till avsnitt 2.1.2. ovan beträffande särkoppling och myter följer här två faktorer där begreppet isomorfism blir som tydligast inom organisationsteorin. För det första, organisationer tenderar att efterlikna dess framstående konkurrenter, inte bara beträffande teknisk utveckling, utan även vad gäller de förväntningar som finns på dem ur ett samhällligt perspektiv. För det andra, när dessa anpassningar kolliderar med organisationens interna effektivitetsbehov kan en särkoppling förefalla ett lämpligt verktyg. Organisationens struktur separeras därigenom från dess handlingar och man hävdar utåt sett att en anpassning skett till de institutionella förväntningarna (Boxenbaum och Jonsson, 2008).

DiMaggio och Powell (1983) identifierade tre mekanismer genom vilka institutionell isomorfisk förändring uppstår. Tvingande isomorfism innebär att organisationen, utifrån gällande lagar, regler och förordningar, känner en press att adoptera det aktuella beteendet. Tvingande isomorfism behandlar även problemet med legitimitet inom organisationen. Vid normativ isomorfism sker anpassningen till följd av de normer och interna regler som förekommer gemensamt inom organisationernas yrkesgrupper och profession. Mimetisk isomorfism avser istället en situation där organisationen upplever en form av osäkerhet och således försöker efterlikna andra organisationer som upplevs ha stort inflytande och anses vara framgångrika. Man bör vara uppmärksam på att det inte förekommer någon tydlig distinktion mellan de olika mekanismerna, de är istället starkt sammankopplade och flera av dem kan alltså förekomma samtidigt inom ett empiriskt fält (DiMaggio och Powell, 1983).

En central idé beträffande den institutionella isomorfismen behandlar exempelvis uppfattningen om att organisationer önskar anpassa sig till de ovan beskrivna "rationella myter" som förekommer i samhället gällande hur en lämplig organisation bör agera. Dessa myter uppstår som lösningar på allmänt uppfattade problem gällande organisering och blir genom denna uppfattning således rationaliserade. Ju fler organisationer som anpassar sig till dessa myter, desto djupare blir dess institutionalisering och till sist uppstår såkallad institutionell isomorfism (Meyer och Rowan, 1977). Institutionell isomorfism underlättas av spridning av idéer samt genom organisatorisk kutym och således främjas en bestämd organisatorisk struktur bland organisationer (DiMaggio och Powell, 1983).

2.1.4. Stabilitet, tröghet och förändring

Ahrne och Papakostas (2002) pratar om tröghetens mekanismer och förnyelsens förutsättningar gällande organisationer och det sociala landskapet. Samtliga organisationer anses vara bildade för att skapa något fast och bestående i en föränderlig värld. Därför är grundtemat i dessa organisationer stabilitet. Stabilitet kan också benämnas som tröghet. Människan har ett behov av en ståndpunkt, något att greppa och kunna komma tillbaka till och på grund av detta anser författarna att en inbyggd, grundläggande tröghet finns i alla organisationer. Tröghet betyder inte att organisationer aldrig genomgår förändring, det betyder enbart att organisationer förändras långsamt och med små steg åt gången (Ahrne och Papakostas, 2002).

Enligt Ahrne och Papakostas är det till fördel för organisationen om man har ständig förändring som ett huvudmål för verksamheten. Det skulle således vara mer fördelaktigt för en verksamhet att bilda en ny organisation istället för att förändra en gammal. Enligt författarna är risken för att gamla mönster och rutiner lever kvar inom den ombildade organisationen stor och därför uppnås radikal förändring enklast genom att bilda nya organisationer (Ahrne och Papakostas, 2002).

Förändring och stabilitet kan förefalla väldigt skilda begrepp utan större påverkan av varandra. Organisationsmässiga beteenden visar emellertid att de dynamiska egenskaperna hos stabilitet respektive förändring är relativt snarlika varandra (Gersick och Hackman, 1990). Gersick och Hackman (1990) visar exempelvis att större exogena chocker, exempelvis en förändring i ett organisatoriskt mönster alternativt en omgivningsmässig innovation, kan påverka en organisations fasta beteende så att de båda faktorerna stärks. Stabiliteten där den är som starkast växer, och på de områden där förändring är mer välkommet upplever verksamheten en positiv utveckling (Gersick och Hackman, 1990). Leana och Barry (2000) hävdar att en viss spänning mellan stabilitet och förändring är en oundviklig del av organisationens tillvaro, något som bidrar med både möjligheter och utmaningar för dess medlemmar. Institutionella teoretiker har länge menat att organisationer i allmänhet tenderar att uppföra sig så som de alltid har gjort. Företag och verksamheter tillämpar stabilitet inte enbart för att det är enkelt utan även av ren instinkt. Täta och väl etablerade organisationer som länge verkat under samma förutsättningar har en lägre kapacitet att kunna ta emot ny information. Samtidigt har förekommande maktstrukturer en tendens att vara relativt tröga och svåra att förändra (Leana och Barry, 2000).

2.2. Det individuella perspektivet

Omregleringen är också intressant att studera ur ett mer fördjupande enskilt perspektiv i strävan efter att fördjupa förståelsen för den utveckling som skett på den svenska apoteksmarknaden. Processen har med mycket annat inneburit att enskilda aktörer kan öppna egna apotek på marknaden. Men vilka verktyg, sett ur ett mer individuellt perspektiv, är viktiga att manövrera i en förändringsprocess som denna?

2.2.1. Institutionella entreprenörer

Institutionalism handlar om hur organisationer måste fokusera på mer än att vara effektivitetsinriktade. Än en gång talar vi om hur organisationen har ett behov av att söka legitimitet från samhället. Samhället och den institutionella omgivningen är emellertid komplex och olika delar av organisationen kan vara beroende av legitimitet från olika externa aktörer, exempelvis massmedia, banker, ackrediteringsinstitutioner och professioner. När en organisation vill bli accepterad och skapa förutsättningar för överlevnad finns det därmed en rad olika institutionaliserade element som denne måste ha förståelse för. Institutionaliserade element innebär diverse oskrivna regler och förfaranden som inom branschen anses vara de givna sätten att organisera och leda på. I strävan efter legitimitet och framgång krävs att organisationen har förståelse för dessa oskrivna regler (Rövik, 2008).

Den svenska apoteksmarknaden är en starkt reglerad marknad med hög konkurrens. För att lyckas som enskild entreprenör krävs speciella egenskaper och rätt marknadspositioner. Institutionellt entreprenörskap handlar om hur entreprenörer självständigt skapar ett utrymme för att konkurrera på en starkt reglerad eller redan hårt konkurrensutsatt marknad. Dessa entreprenörer har ett intresse av att finna resurser med syfte att skapa nya institutioner eller förändra redan befintliga sådana och det är till dessa entreprenörer som ansvaret för nya eller förändrade organisationer tillskrivs (Maguire, Hardy och Lawrence, 2004). Hardy och Maguire (2008) hävdar att många olika typer av aktörer kan vara institutionella entreprenörer, exempelvis individer, organisationer, nätverk, föreningar eller sociala rörelser. Vidare hävdar författarna att dessa olika typer av aktörer även är i behov av olika verktyg och egenskaper för att kunna verka som en institutionell entreprenör (Hardy och Maguire, 2008).

Exempel på viktiga egenskaper som är nödvändiga i strävan efter institutionellt entreprenörskap är envishet, engagemang, karaktär samt en kvalitet eller förmåga som särskiljer den institutionella entreprenören från övriga aktörer på marknaden (Hardy och Maguire, 2008). Enligt Hardy och Maguire kan en institutionell entreprenör beskrivas såhär;

“Analytically distinguished social type who has the capability to take a reflective position towards institutionalized practices and can envision alternative modes of getting things done.”

(Hardy och Maguire, 2008. s. 200)

Med andra ord behöver en institutionell entreprenör vara analytisk och social, kunna ha en reflekterande hållning gentemot institutionaliserad praxis samt finna egna alternativa sätt för att besejra påstådda problem/svårigheter på marknaden.

Det finns även andra faktorer som påverkar sannolikheten att institutionellt entreprenörskap skall uppstå. Ett exempel är marknadens tillstånd. Vissa marknadslägen främjar nämligen institutionella entreprenörer mer än andra. Ett läge som underlättar för institutionella entreprenörer att utvecklas och ta plats är, som beskrivits ovan, när marknaden är under utveckling. Anledningen till att detta är avsaknaden av institutionaliserade rutiner och normer (Hardy och Maguire, 2008). Det är enklare att inta en fördelaktig position på en marknad som saknar fasta regler och normer. Marknader i kris lär också främja framväxt av institutionella entreprenörer.

Även den bransch, inom vilken organisationen verkar, kan påverka dess förmåga att bli framgångsrik på marknaden. Många regler och normer som finns inom en bransch, har inrättats av de som verkar inom branschen, det vill säga den profession inom vilken entreprenören arbetar. Professionens normer och värderingar blir således institutionaliserade vilket påverkar samtliga aktörer på marknaden (Leicht och Fennell, 2008).

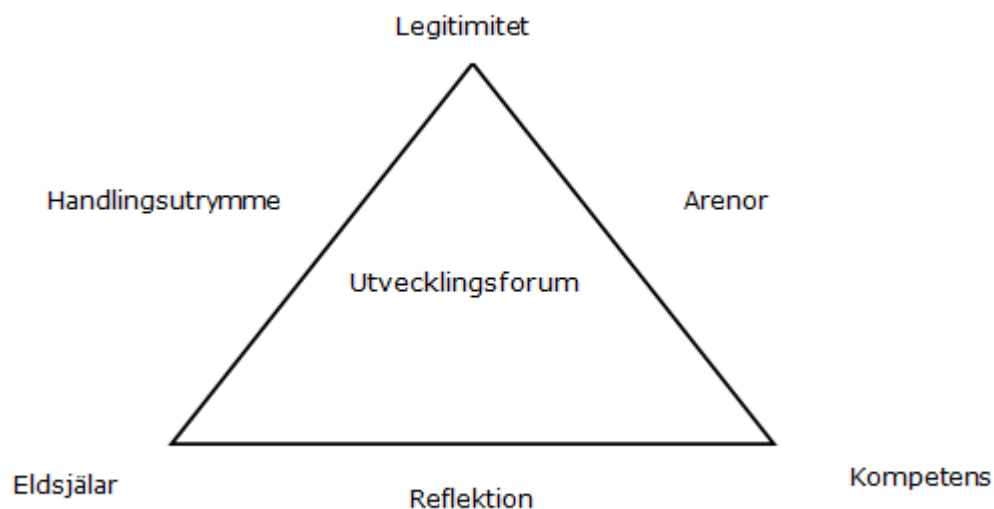
2.2.2. Eldsjälar

Legitimitet är onekligen ett viktigt begrepp vid organisatorisk förändring, se vidare avsnitt 2.1.1. ovan. Detta gäller även på en enskild organisatorisk alternativt individuell nivå. Kopplat till legitimitetsbegreppet följer nedan ett avsnitt om såkallade eldsjälar, vilka viktiga egenskaper som dessa eldsjälar besitter samt den betydelse de har för en organisatorisk förändring.

Organisationsförändringar kan ofta speglas i den utveckling som sker hos organisationens individuella medlemmar. En organisations förändring är emellertid inte densamma som summan av samtliga av dess medlemmars sammanvägda individuella

utveckling. Även efter det att organisationens medlemmar har bytts ut finns spår av förändringar inom organisationen som alltså har implementerats tidigare. Individuella förändringar som sker parallellt eller i samband med en organisatorisk förändring är ofta laddade och bidrar till uppkomsten av olika känslor. Medan vissa typer av individer kan uppleva en förändringsprocess som obehaglig och otrygg kan andra koppla förloppet till hopp om uppbrott från exempelvis alltför begränsade uppgifter och arbetsmöjligheter (Stjernberg, 1993).

Stjernberg (1993) beskriver ett antal villkor som är viktiga att ta i beaktande vid organisatorisk utveckling och förändring. Författaren presenterar en modell med sex områden genom vilka utvecklingsarbetet sker, se Figur 1. Organisationsförändringar bör, enligt Stjernberg, ha karaktären av gemensamma lärprocesser för att skapa gemensamma visioner och möjliggöra samarbete för organisationsmedlemmarna. För att hantera detta bör så kallade arenor upprättas, där medlemmarna kan träda fram och ge förslag och idéer för utveckling. Även de medlemmar som inte själva bidrar med nya idéer och förslag bör ges utrymme att reflektera över och ta ställning till de uppslag som erbjuds.

Figur 1. Begrepp som sammanfattar villkor för organisatorisk utveckling (Stjernberg, 1993, s. 101).

För att kunna förstå och hantera svårigheterna vid skapandet av genomförbar och bestående organisationsmässig förändring krävs kunskap om legitimitet och om verksamhetsmässiga eldsjälar. Människor inom en organisation som är djupt

involverade i dess förändringsprocess söker alternativ till den traditionella organisationsverksamheten. Legitimitet kan anses vara "förtjänad" och genom detta kan den även kontrolleras. Men de villkor och förutsättningar som måste uppfyllas för att förtjäna legitimitet ställs genom den kultur och de normer som förekommer inom organisationen, vilka ofta är i konflikt med den grundläggande förändringsprocessen inom organisationen (Stjernberg och Philips, 1993).

Utöver legitimitet krävs eldsjälur, människor med stort engagemang och hängivenhet åt det aktuella projektet. Dessa har förmågan att driva på utvecklingen inom en organisation, samt modet och förmågan att vara nyskapande och innovativa. En organisations utveckling påverkas av dessa eldsjälarers kompetens gällande projektledning samt dess kunskap om individuell och organisatorisk utveckling. Genom att erhålla legitimitet får dessa eldsjälur nödvändigt handlingsutrymme och således förmågan att handla utifrån vad situationen kräver (Stjernberg, 1993).

Legitimitet kan även skapas genom mer grundläggande faktorer såsom produktivitetokumentation och de anställdas attityder. Dessa mått är emellertid svåra att mäta. Legitimitet är dessutom väldigt tidsbegränsat. Vunnen legitimitet är hållbar så länge en handling är aktuell. När processen passerat är också situationen avslutad och legitimiteten därmed förbi. En person eller en organisation måste därför hela tiden återvinna eller på nytt förtjäna omgivningens tycke och därigenom erhålla legitimitet. Få organisationer kan hantera eller ens vill acceptera en situation som motsvaras av status quo. Legitimitetsbegreppet är således även sammankopplat med organisationens förmåga att genomgå medveten utveckling. Denna medvetna utveckling är nämligen omöjlig att upprätthålla utan samtliga organisatoriska avdelningars samtycke och vilja att delta i förändring (Stjernberg och Philips, 1993).

3. Material och metod

För att kunna beskriva de enskilda entreprenörernas förutsättningar att verka på den svenska apoteksmarknaden har en kvalitativ metod tillämpats. Flera tillvägagångssätt användes vid insamlingen av data eftersom den svenska apoteksmarknadens nyligen genomgåna förändring skildras ur tre perspektiv. Data beträffande det politiska och professionella området genererades med hjälp av en grundlig innehållsanalys av relevanta, aktuella dokument och protokoll. Utöver detta har semistrukturerade intervjuer genomförts med enskilda entreprenörer på apoteksmarknaden. Valet av dessa metoder ger möjlighet att studera situationen på djupet. Fördelen med intervjuer är också att forskaren kan nå intressanta slutsatser och diskussioner som kanske inte kan generaliseras, men som kan fungera som utgångspunkt för kommande studier (Bryman, 2001). Datainsamlingen ägde rum mellan den 28:e mars och den 29:e april 2011. Materialet transkriberades därefter och analyserades i samband med den teori som presenterats i avsnitt 2. ovan. Genom att noggrant redogöra för vårt tillvägagångssätt kan läsaren själv bedöma resultatet av arbetet. Nedan följer således en utförlig genomgång av studiens material och metod.

3.1. Vetenskaplig ansats

Forskning av alla slag måste präglas av trovärdighet (Olsson och Sörensen, 2007). Detta innebär att samtliga slutsatser och ställningstaganden som framkommer under arbetets gång vilar på saklig grund. Det krävs av forskaren att styrande teorier och argumentationer redovisas så att andra forskare kan förstå arbetet. Studiens angreppssätt motsvarar det ställningstagande som görs mellan teori och empiri, något som aktualiseras genom forskningsfenomenets egenskaper, dvs. hur det har uppstått samt hur det är definierat. Detta är avgörande för forskningens vidare upplägg och genomförande (Bryman, 2001). Tre olika angreppssätt förekommer, nämligen det induktiva, det deduktiva samt det abduktiva.

Det induktiva angreppssättet baseras på slutsatser som grundar sig på empirisk data, där forskaren utgår ifrån upptäckter i verkligheten (Olsson och Sörensen, 2007). Detta förutsätter kvantifiering och analys med hjälp av statistiskt hållbara metoder (Eriksson och Wiedersheim-Paul, 1991). Detta är en vanlig ansats i vissa kvalitativa metoder. Den induktiva slutsatsen är ur sanningssynpunkt emellertid relativt osäker eftersom den bygger på empirisk data och inte på någon accepterad teori.

Deduktion är induktionens motsats, och innebär att en teori eller modell som betraktas som giltig ur ett vetenskapligt perspektiv är utgångspunkt för forskningsarbetet. Den logiska slutsatsen testas sedan i verkligheten, och teorin berättar hur relationerna mellan olika förhållanden ter sig därinom (Olsson och Sörensen, 2007). Den aktuella teorin bestämmer således vilken information som bör samlas in, hur den bör tolkas samt på vilket sätt den bör relateras till teorin (Eriksson och Wiedersheim-Paul, 1991).

Vid användning av en abduktiv ansats varvas teori och empiri växelvis. Detta kan vara lämpligt för den hermeneutiske forskaren då svårigheter kan uppstå gällande förmågan att bortse från förekommande teorier. Forskaren kan nämligen i vissa fall ha svårt att möta den empiriska verkligheten utan vissa förkunskaper (Eriksson och Wiedersheim-Paul, 1991). Den abduktiva ansatsen hjälper forskaren att göra en lägesbeskrivning av fenomenet och samtidigt öka kunskapen om det med hjälp av tidigare teoretiska förutsättningar inom området (Olsson och Sörensen, 2007).

I denna uppsats har en abduktiv ansats valts eftersom det från start förekom en ganska oklar teoretisk utgångspunkt. Uppsatsen kan sägas vara teorikonsumerande, den nya kontext som de enskilda aktörerna nu bland andra är en del av är i fokus för studien och studiens uppgift blir att beskriva vilka förutsättningar som finns för de enskilda aktörerna att agera på den svenska apoteksmarknaden sedan förändringen skett. I en teorikonsumerande studie väljs studieobjektet först och teorin därefter, det omvända gäller emellertid för en teoriprövande studie, skillnaden ligger således i hur undersökningen motiveras (Esaiasson, Gilljam, Oscarsson och Wängnerud, 2004).

3.2. Metod

För att underlätta för vidare forskning inom det valda området krävs att studiens metod förklaras noggrant. Nedan följer en presentation av undersökningens metod, därpå följer en djupare redovisning av materialet samt själva genomförandet.

3.2.1. Innehållsanalys

Den ena av datainsamlingens två delar genomfördes med hjälp av innehållsanalys. Metoden går ut på att, under en period, studera texter och dokument (tryckta, handskrivna eller i elektronisk form) där forskaren systematiskt och objektivt kvantifierar innehållet utifrån i förväg bestämda teman (Bryman, 2001).

”Innehållsanalys är en forskningsteknik som rör en objektiv, systematisk och kvantitativ beskrivning av det konkreta eller manifesta innehållet i kommunikationen”

(Berelson, 1952, s.18)

Denna del av studien kan således uppfattas vara av mer kvantitativ natur än den där intervjuer genomförts som beskrivs nedan. Enligt Bryman (2001) innebär innehållsanalysen ett angreppssätt som systematiskt och replikerbart analyserar dokument och texter. Enligt Östbye (2003) används denna analysmetod återkommande inom området medier och medievetenskap. Tekniken är koncentrerad till en beskrivning av innehållet i ett meddelande, där presentationen är systematisk, objektiv och kvantitativ (Östbye, 2003).

3.2.2. Intervju

Utöver innehållsanalysen genomfördes datainsamlingen även med hjälp av semistrukturerade intervjuer (Bryman, 2001). Metoden går ut på att forskaren ställer frågor till en intervjuperson utifrån ett i förväg fastställt frågeschema (se Bilaga 1). Intervjumetoden kan ses som semistrukturerad då den utgick från en intervjuguide med målet att samtliga intervjupersoner ska möta samma frågestimuli, om än av öppen och diskursiv natur. Intervjufrågorna behövde nämligen inte komma i samma ordning som i intervjuguiden, vilket gav möjlighet för intervjuarna att erhålla en fördjupad och mer övergripande förståelse för intervjupersonernas tankar och åsikter. Dessutom kunde nya frågor, som anknutits till den diskussion som uppstått mellan intervjuperson och forskare, ställas. Intervjupersonen hade även stor frihet att utforma svaren på eget sätt, något som kom att utgöra en viktig del av undersökningsresultatet (Bryman, 2001).

3.3. Material

Då vi valt att samla in data både genom en grundlig innehållsanalys samt genom intervjuer består vårt empiriska material både av dokument och av de respondenter som deltagit vid intervjuerna. Nedan följer en djupare beskrivning av vårt material.

3.3.1. Skriftligt material

Materialet för innehållsanalysen består av följande: en sammanfattning av de viktigaste budskapen från utredningar, dokument, hemsidor och tidningsartiklar som berör

omregleringen och apoteksmarknadens utveckling, där svenska politiker samt intresseorganisationer och föreningar som representerar den farmaceutiska professionen i Sverige figurerat.

3.3.2. Intervju

I Sverige idag finns ett tjugotal enskilda entreprenörer som äger och driver egna apotek på marknaden (se Bilaga 1) (Läkemedelsverket, 2011). Av dessa cirka 20 apoteksägare valdes fem ut för att tillfrågas om medverkan vid intervju genom ett så kallat snöbollsurval. Detta innebär att forskaren initialt tar kontakt med ett mindre antal personer som är relevanta för undersökningen och därefter använder dessa för att få kontakt med ytterligare respondenter. Antalet intervjudeltagare, nämligen fem av tjugo, ansågs vara ett tillräckligt stort urval (Bryman, 2001). Från den innehållsanalys som genomförts och beskrivits ovan erhöles en uppfattning om vilka aktörer som återkommande figurerade i den mediala debatten och till en början tillfrågades således de apoteksägare som fått mest utrymme i media. Dessa verkar emellertid till störst del i storstäderna. För att öka populationens heterogenitet var det därför av intresse att få en landsomfattande uppfattning om hur de enskilda entreprenörerna uppfattat sin situation. Därför tillfrågades även enskilda apoteksägare som verkar på mindre orter i både norra och södra Sverige. Se avsnitt 3.4. nedan för att få en djupare redovisning i hur detta gått till. Intervjudeltagarna kommer således från olika delar av landet, några från större städer, andra från mindre orter. Två respondenter är kvinnor, tre är män.

3.4. Genomförande

För att underlätta för vidare forskning inom det valda området krävs att studiens metod förklaras noggrant. Genom att utförligt redogöra för vårt tillvägagångssätt kan läsaren dessutom själv bedöma resultatet av arbetet. Nedan följer en presentation av studiens metodologiska genomförande.

3.4.1. Innehållsanalys

Med hjälp av metoden innehållsanalys utfördes en grundlig undersökning av de politiska aktörer som varit delaktig i processen med omregleringen av apoteksmonopolet. Detta för att kunna ge en bild av det politiska läget och dess perspektiv och uppfattning om apoteksmarknaden i Sverige idag. Metoden användes dessutom beträffande de intresseorganisationer och föreningar som representerar den farmaceutiska

professionen i Sverige idag. Då med samma syfte, nämligen att ge röst åt den profession som berörs av den svenska apoteksmarknadens förändring.

Undersökningen genomfördes under 5 veckor, mellan den 28 mars och den 29 april 2011. Samtliga data genererades med hjälp av bibliotek samt via internet. Vi studerade hemsidor, tidningsartiklar, utredningar och dokument där relevanta åsikter och ställningstaganden från materialet har figurerat. Samtliga data innehöll något eller flera av orden monopol, apotek, omreglering och/eller avreglering. Materialet var dessutom publicerat under de senaste 15 åren, alltifrån sent 1990-tal till sådant som publicerats samma vecka som genereringen genomfördes. Detta då debatten om det svenska apoteksmonopolet påbörjades i mitten på 1990-talet (Farmaceutförbundet, 2010).

Någon kodning av materialet förekom emellertid inte eftersom syftet med analysen var att återge det material som förekommit i media och bland aktuella dokument, men alltså inte tolka och analysera dem subjektivt i den meningen. När materialet ansågs vara mättat, det vill säga när liknande information kunde spåras från flera olika källor och när ny information slutat framkomma, sammanfattades de viktigaste budskapen som sedan kom att utgöra det politiska respektive professionella perspektiven i empiriavsnittet nedan.

3.4.2. Intervju

Materialet valdes ut efter det att innehållsanalysen hade påbörjats. Detta på grund av att relevant information om vilka aktörer som återkommande figurerat i media därigenom kunnat genereras. Genom ett snöbollsurval (se avsnitt 3.3.2.) valdes två apoteksaktörer ut från den mediala debatten som ansågs kunna tillföra relevant information om hur det är att verka som enskild aktör på den svenska apoteksmarknaden idag. Dessa båda verkade i Stockholm. För att erhålla ett heterogent material fanns emellertid ett behov av att intervjua enskilda aktörer som verkar över hela landet. De två aktörerna från Stockholm ombads därför ge förslag på tänkbara apoteksägare även utanför Stockholm som de ansåg skulle kunna ha ett intresse av att ställa upp på en intervju. I slutändan hade sammanlagt fem av de cirka 20 enskilda aktörerna på marknaden kontaktades via telefon och samtliga valde att ställa upp på intervjun vid första kontakten.

Vid denna första telefonkontakt delgavs information om studenterna, dess pågående studier samt syftet med studien och dess planerade genomförande. Därpå tillfrågades

om möjlighet/vilja att delta i undersökningen. Respondenterna upplystes även om att deltagandet var frivilligt samt att samtliga data skulle behandlas konfidentiellt. Efter telefonkontakten sändes ett e-mail ut till samtliga deltagare där exempel på de intervjufrågor som skulle ställas delgavs. I detta mail gavs även information om när intervjun skulle äga rum, att deltagandet var frivilligt samt vad materialet skulle användas till. Studiens syfte presenterades återigen.

Kriterierna för att få ställa upp på intervjun var att personen i fråga skulle vara ägare/driva ett apotek i enskild regi samt att detta apotek skulle ha startats från grunden efter det att omregleringen trätt i kraft. Sammanlagt genomfördes alltså fem intervjuer. Intervjuguiden användes som underlag vid samtliga intervjutillfällen (se Bilaga 1). Frågorna utformades så att relevant information beträffande intervjupersonens åsikter och uppfattning om marknaden erhöles. Större delen av frågorna i intervjuguiden genererade information av kvalitativ art (Bryman, 2001). Uppgifter om intervjupersonens befattning, utbildning och erfarenhet beträffande farmaci och den svenska apoteksmarknaden efterfrågades. Intervjupersonen ombads redogöra för dennes förväntningar och senare uppfattningar om hur hon/han trodde att marknaden skulle påverkas av omregleringen. Under tiden inflikade intervjuaren med eventuella frågor i de fall intervjupersonen upplevdes osäker, tvekade eller möjligtvis kunnat ha glömt något. Därutöver behandlade frågorna information om respondentens förmåga att agera som enskild aktör idag, vad hon/han var extra nöjd/missnöjd med gällande omregleringen.

Varje intervju pågick mellan 25-45 min. Under intervjuens gång fördes anteckningar över respondentens åsikter, samt de mer allmänna frågorna i intervjuguiden. Samtliga intervjuer spelades även in, som en säkerhetsåtgärd för att reducera eventuell risk att gå miste om viktig information. Detta efter att intervjupersonerna först gett sin tillåtelse. Inspelningen utfördes med hjälp av telefonens högtalarfunktion samt en mobil ljudinspelare. Den information som framkom vid varje intervju transkriberades, renskrevs och skickades därefter i ett e-mail till respektive intervjuperson. I mailet framgick också tydligt vilken information som planerades att bli redovisad i uppsatsen. Intervjupersonerna ombads därför läsa igenom mailet och meddela intervjuaren i de fall något inte stämde. Därefter var det insamlade materialet redo att analyseras.

3.5. Etik

Undersökningen genomfördes med hänsyn till de etiska aspekter som gäller för bland annat svensk forskning. De grundläggande etiska krav som ställs på samhällsvetenskapliga undersökningar innefattar fyra områden, nämligen: information, samtycke, konfidentialitet samt korrekt nyttjande av insamlat material. Dessa krav går ut på att berörda personer ska informeras om undersökningens syfte, ha rätt till att själv bestämma över sin medverkan, behandlas med största möjliga konfidentialitet, samt kunna lita på att lämnade uppgifter endast används för forskningsändamålet (Bryman, 2002).

Vid första kontakt med intervjupersonerna delgavs information om undersökningens syfte och genomförande. Dessutom informerades de deltagande om studenternas samarbetspartners, om att medverkan var frivillig, om materialets konfidentialitet samt krav på tillåtelse till inspelning av intervju. I avsnitt 3.4. redovisas i detalj hur detta har genomförts.

I avsnitt 4.2.3. redovisas av etiska skäl inga referenser. Citat och utdrag från de intervjuer som genomförts refereras med exempelvis Respondent 1, Respondent 2 och så vidare istället för med deltagarnas riktiga namn.

3.6. Bearbetning och analys av data

Nedan redovisas den bearbetning och analys som skett beträffande de data som genererats. Här beskrivs den process där data behandlas och omvandlas från ursprungsstadiet tills det att den redovisas i empiriavsnittet nedan. Vidare redovisas hur materialet analyserats för att kunna koppla ihop med den teori som presenterats ovan.

3.6.1. Bearbetning av insamlad data

Beträffande de data som genererades med hjälp av innehållsanalysen finns information att hämta i avsnitt 3.3.1. ovan. Beträffande bearbetningen av dessa data när de väl var insamlade skedde ingen djupare sådan. Materialet analyserades och de data som ansågs relevant för studien sammanfattades och delades in i två perspektiv, det före omregleringen, och det efter. Detta presenteras i avsnitt 4.2.1. och 4.2.2. nedan.

Beträffande de data som genererades via de intervjuer som genomförts ägde en djupare bearbetning rum. Samtliga intervjuer spelades som sagt in och materialet överfördes till dator. Därefter transkriberades materialet och texterna analyserades ingående för att särskilja de olika kategorierna. Gemensamma teman identifierades och samtliga intervjusvar inom ett och samma tema sattes samman i ett dokument. Sammanlagt sex teman hittades och intervjusvaren från samtliga deltagare analyserades sedan inom varje tema. Intervjusvaren sammanfattades därefter och tillsammans med citat från respondenterna presenteras detta i avsnitt 4.2.3. nedan. Bryman (2001) beskriver att empiriavsnittet med fördel kan separeras från analysen i och med att läsaren då får möjlighet att själv skapa sig en uppfattning om materialet. Även citat kan med fördel tas med i empiriavsnittet av samma anledning. Detta skiljer dessutom klart och tydligt på vad som är författarens egna kommentarer och inte (Bryman, 2001).

3.6.2. Analys

Eftersom studiens material presenteras utifrån tre olika perspektiv fanns ett behov av flera olika analysverktyg. Teorin ovan är som bekant skriven med utgångspunkt i olika delar, nämligen samhälle, organisatoriskt fält, organisation och individ. Det politiska och det professionella perspektivet kommer att analyseras med hjälp av en kontextuell, mer övergripande samhällelig synvinkel och de enskilda entreprenörernas verksamhetsperspektiv kommer att analyseras ur ett organisations- och individperspektiv. Teorin är uppdelad i två större övergripande områden, det institutionella perspektivet och det individuella perspektivet. Analysen kommer att vara organiserad på liknande sätt.

3.7. Metoddiskussion

Nedan presenteras en diskussion där studenterna förhåller sig kritisk till det metodologiska tillvägagångssätt som tillämpats. Bland annat tas ställning till tidsaspekten samt till de metodval som gjorts beträffande studiens reliabilitet och validitet.

3.7.1. Tidsaspekten

Studier som undersöker olika effekter av förändring brukar i normala fall genomföras långt efter det att förändringen implementerats. I vårt fall har studien gjorts knappt två år efter det att beslutet att omreglera marknaden togs. Detta kan mycket väl ha påverkat

studiens resultat. Att fråga intervjupersonerna om dess uppfattning om marknadens utveckling samt om de förutsättningar de har att verka på marknaden när omregleringsprocessen knappt är avslutad innebär att de svar vi får baseras på spekulationer. Några klara, tydliga konsekvenser för de enskilda entreprenörerna på marknaden efter omregleringen kan ännu inte med säkerhet sägas ha inträffat och vi har således en mycket vag aning om hur marknaden verkligen har utvecklats, vilka verktyg som är/har varit viktiga i processen samt hur man kunnat göra det hela annorlunda. Vad som hade kunnat göras innan processen sattes igång för att underlätta för de enskilda entreprenörerna är emellertid lättare att undersöka eftersom processen redan passerat. Vi vinner dessutom värdet av att intervjudeltagarna befinner sig mitt i processen vilket bidrar till att minnet av situationen, både före och under processen, är färskt. En jämförelse mellan då och nu kan därför lättare göras.

Hänsyn måste tas till det faktum att intervjudeltagarnas kapacitet att sja om framtiden tyvärr inte är bättre än någon annans. Det är nämligen av intresse att undersöka just deras uppfattning om den situation de befinner sig i och alltså inte att undersöka exakt hur marknaden utvecklats i stort.

3.7.2. Reliabilitet och validitet

Reliabilitet är detsamma som tillförlitlighet. Det är viktigt att reflektera över huruvida de slutsatser som undersökningen resulterat i är tillförlitliga samt om resultatet hade blivit detsamma om studien gjorts igen under samma förutsättningar. Användningen av ett såkallat snöbollsurval (se avsnitt 3.2.2.) är något som ofta tillämpas när det inte finns någon tillgänglig urvalsram (Bryman, 2001). I vårt fall fanns emellertid en relativt tydlig urvalsram, denna skulle dock snabbt bli felaktig på grund av att populationen, nämligen antalet enskilda aktörer på apoteksmarknaden, snabbt kan förändras. Man kan dock ställas sig frågande till om urvalet är representativt för populationen eller inte, men då studien är av kvalitativ art är denna typ av validitet inte lika framträdande som om den hade varit av kvantitativ natur. Syftet med undersökningen var trots allt att göra en mer ingående analys av situationen, och således inte analysera intervjusvarens representativitet.

Det är viktigt att nämna att intervjutekniken i den här undersökningen har varit av så kallad semistrukturerad karaktär (se förklaring i avsnitt 3.2.2. ovan). Det innebär att de olika respondenterna kan ha fått följdfrågor i samband med de svar som givits på en

fråga utifrån intervjuguiden, vilket kan ha bidragit till att materialet från de olika respondenterna är av varierande karaktär. Då studenterna som utfört intervjuerna inte har någon erfarenhet sedan tidigare beträffande förmågan att agera intervjuare kan resultatet av studien dessutom påverkas av detta. Intervjuerna har emellertid utifrån bästa förmåga försökt leda respondenterna in på "rätt spår" igen vid de tillfällen då ämnet glidit iväg från det område som intervjuguiden präglades av. Hade intervjuerna varit av så kallad standardiserad modell hade samtliga intervjuobjekt fått exakt samma frågor, utifrån exakt samma frågestimuli. En standardiserad intervjuteknik är emellertid oftast tillämpad vid kvantitativa studier och kan hämma respondentens vilja att svara utförligt och personligt. Intervjusvaren är emellertid oftare mer lika varandra vid en sådan metod och svaren kan då enklare jämföras (Bryman, 2001). Att genomföra fler intervjuer skulle även kunna tänkas bidra till studieresultatets trovärdighet. Då detta inte är en kvantitativ studie där resultatet analyseras utifrån statistiska standarder finns emellertid inte något behov av ett stort urval av respondenter för att stärka intervjusvarens trovärdighet. Av intresse var istället att tillfråga just de som deltog i vår undersökning om deras uppfattning om den situation de befinner sig i.

Det är viktigt att påpeka att alla intervjuer i denna undersökning är genomförda per telefon. Enligt Bryman (2001) finns det både fördelar och nackdelar med att genomföra intervjuer per telefon. En fördel kan vara att respondentens svar inte blir påverkade av intervjuarens kön, klass, ålder eller etnicitet. Dock kan intervjuer per telefon också vara negativt eftersom intervjuaren inte kan se respondentens reaktioner eller kroppsspråk.

Enligt Bryman (2001) är det viktigt att intervjuerna inte ställer ledande frågor eller betonar ord olika för olika respondenter eftersom de kan skilja hur respondenten uppfattar frågan. Bryman (2001) menar också att det är viktigt för reliabiliteten att slarvfel, hörfel och missförstånd under intervjuerna undviks (Bryman, 2001). För att undvika misstag under intervjuerna har båda studenterna deltagit vid samtliga intervjuer. Medan en student var ansvarig för att "hålla i intervjun" hade den andra som främsta uppgift att lyssna och anteckna vid intervjutillfällena, samt notera och upplysa den intervjuande studenten vid eventuella misstag eller missförstånd. Alla intervjuer är dessutom inspelade med god ljudkvalitet vilket har underlättat för transkribering och återgivning av intervjumaterialet. Intervjuerna transkriberades i nära anslutning till intervjutillfället. Detta eftersom det underlättar för att kunna återge upplevda nyanser i de intervjusvar som erhållits vilket kan förbättra reliabiliteten ytterligare.

Uppsatsens validitet är detsamma som bedömningen av om de slutsatser som har genererats från undersökningen hänger ihop, det vill säga korrelationen mellan den teoretiska referensramen och empirin (Bryman, 2001). Har metoden som använts mätt det som var avsett att mätas? Viktigt är att beakta att de data som samlats in analyserats utifrån relevanta begrepp. Den teoretiska ram som presenterats ovan utgår ifrån begrepp som är välbeprövade komponenter i professionsforskningen. Det teoretiska perspektiv som används styr dessutom hur materialet som erhållits tolkas, vilket sedan avgör hur resultatet uppfattas. Vårt material kan självklart även analyseras med hjälp av andra teoretiska verktyg, vilka skulle kunna ge ytterligare intressanta slutsatser och aspekter beträffande resultatet. Vi har således inte för avsikt att dra några definitiva slutsatser som utesluter övriga ståndpunkter, utan välkomnar istället ytterligare förklaringar som kan komplettera den diskussion som presenteras nedan.

4. Empiri

Och så har vi kommit fram till det empiriska avsnittet där studiens resultat presenteras. I följande kapitel redovisas således de tre perspektiv som undersökningen syftat till att redogöra för. Till en början introduceras läsaren till en djupare bakgrundsbild av den svenska apoteksmarknaden. Därpå följer det politiska och sedan det professionella perspektivet där de båda områdena presenteras med ett för- och ett efterperspektiv. Till sist presenteras resultatet av de intervjuer som genomförts, indelat i sex teman, vilka framkommit vid analys av intervjuresultatet.

4.1. Bakgrund till svensk apoteksmarknad

Nedan följer en djupare tillbakablick och historisk genomgång av den svenska apoteksmarknaden så som den sett ut fram till idag. Presentationen sker i kronologisk ordning.

4.1.1. Historia

Det första allmänna apoteket etablerades år 1575 på order av kung Gustaf Vasa. Intresset bland befolkningen blev stort och fler apotek fick tillåtelse att öppna upp. Under den här tidsperioden hade farmaceuter exklusiv rätt till att äga apotek. För att möjliggöra kontroll av apoteksinnehavares utbildning och kunskap standardiserades en farmaceututbildning år 1799 (Öberg, 2003).

Apoteksmarknaden fortsatte att utvecklas och år 1913 bestämdes att även butiksinnehavare utan utbildning skulle få sälja icke receptbelagda läkemedel och produkter. År 1925 införde staten ett nytt prissystem för läkemedel med syfte att förenkla verksamheten. Apotek etablerades på olika platser i hela landet och tillgängligheten förbättrades avsevärt. År 1971 tog regeringen emellertid beslut om att monopolisera apoteksmarknaden. Det primära argumentet för att förstatliga den svenska apoteksmarknaden var att förenkla distributionen av läkemedel och förbättra den farmaceutiska kompetensen över hela landet (Öberg, 2003). I och med bildandet av Apoteksbolaget AB, som senare kom att ändra namn till Apoteket AB, övertogs från statligt håll merparten av de funktioner som tidigare tillhört Apotekarsocieteten. Bolaget slöt avtal med den svenska staten om att ensam bedriva distribution av läkemedel till den svenska befolkningen. Apoteksägarna erhöll ekonomisk ersättning för dess apotek och flertalet av dem skulle komma att arbeta som apotekschefer även i den

nya organisationen (Regeringens proposition 1971:139). Vid denna tidpunkt var Sverige en av få nationer i världen som hade monopol på apoteksmarknaden, något som vidhölls fram till 1 juli 2009 (Sveriges riksdag, 2009).

Politiska beslut tar ofta lång tid att genomföra. När politiker debatterar och resonerar sker det ofta offentligt och därför finns de viktigaste skeendena dokumenterade i media eller i offentliga dokument. Dokumentationen handlar om hur marknaden, ur praktiskt och politisk synvinkel, bör omregleras. Denna debatt har i viss mån bemötts i öppen media av professionella grupperingar, intressegrupper samt andra intressenter så som privata debattörer och kommande entreprenörer på en omreglerad marknad. Detta anser vi är viktigt att studera för att öka förståelsen för problematiken. Nedan följer en redogörelse för de viktigaste händelserna.

4.1.2. Beslutet att omreglera

På sidan 7 i denna uppsats finns ett citat från socialminister Göran Hägglund där han redogör för regeringens målsättning med omregleringen apoteksmarknaden. Artikeln var ett klagande för vad som skulle offentliggöras i utredningen som Statens Offentliga Utredningar (SOU) hade färdigställt (SOU, 2008). Att apoteksmarknaden skulle omregleras var nu ett politiskt faktum.

Beslutet att starta en utredning togs emellertid av regeringen redan 2006, med avsikt att undersöka hur en avreglering av monopolet skulle kunna tänkas gå till. Regeringen angav effektivisering, ökad tillgänglighet för konsumenterna, prispress samt en säker och ändamålsenlig läkemedelsanvändning som de primära argumenten för en omreglering. SOU fick i uppgift att bland annat studera vilka förutsättningar som rådde på marknaden samt ge förslag till en modell på hur potentiella apoteksägare skulle kunna ansöka om tillstånd till att få öppna ett apotek. Andra viktiga frågor som regeringen bad SOU att utreda var bland annat hur Apoteket AB:s olika verksamheter skulle kunna säkras trots att delar av apoteksbeståndet, enligt regeringen, borde säljas till andra aktörer. Exempel på verksamheter som innan omregleringen drevs av Apoteket AB, men som efter omregleringen måste drivas i annan regi, är giftinformationscentralen, dosdispenseringsverksamhet (där läkemedel sorteras efter dag och tidpunkt så att konsumenten kan veta vilken medicin som skall ätas vid vilken tidpunkt) samt vaccinationsförsörjning (Sveriges Riksdag, 2006).

4.1.3. Statens offentliga utredningar 2008:4

Resultatet av den utredning som genomförts resulterade i flertalet förslag på hur en omreglering skulle kunna implementeras. Bland annat föreslogs att läkemedelsverket skulle agera tillsynsmyndighet och således verka som det offentliga ämbete där aktörers ansökan om nystartande av apotek kan tas emot (SOU, 2008). Läkemedelsverket är ett statligt verk som ansvarar för godkännande och kontroll av läkemedel och naturläkemedel samt har i uppgift att utöva tillsyn över medicintekniska produkter. De skall också se till att den enskilde patienten, hälso- och sjukvården samt djursjukvården får tillgång till säkra och effektiva produkter samt att dessa används ändamålsenligt och kostnadseffektivt (Läkemedelsverket, 2010). Utredningsgruppen ansåg med andra ord att läkemedelsverket skulle vara bäst lämpad att fungera som en kontrollerande myndighet. Vidare föreslog utredningen att regeringen bör bestämma vilka krav som bör ställas på den ansökande samt vilka tidsramar som skall gälla för förfarandet (SOU, 2008).

Andra viktiga områden som SOU tog upp rörde bland annat krav på att en läkemedelsansvarig skall finnas närvarande i samtliga apotek under hela öppettiden. Viktigt är också att adekvata lokaler tillämpas där verksamheten fortlöper, att rätt utrustning finns att tillgå samt att korrekt tillsyn och kontroll gällande IT-infrastruktur samt distanshandel med läkemedel tillämpas (SOU, 2008). Den åttonde maj 2008 röstade riksdagen ja till att påbörja åtgärder som skulle underlätta för en senare omreglering av marknaden (Stenberg, 2008). Den 29:e april 2009 togs det slutgiltiga beslutet om hur omregleringen skulle genomföras samt om hur Apoteket AB:s verksamhet skulle hanteras (Sveriges Riksdag, 2009).

4.1.4. Det slutgiltiga riksdagsbeslutet

Det slutgiltiga beslutet om att omreglera apoteksmarknaden togs 29 april 2009 och underlaget för beslutet var ett dokument som innehöll delar från SOU:s utredning. I dokumentet anges bland annat att avregleringen skall genomföras av den anledningen att apotekstätheten i Sverige bör öka. Sverige hade, förutom Danmark, år 2008 en lägre apotekstäthet än samtliga övriga europeiska länder. I Norge och på Island hade en omreglering av apoteksmarknaden skett bara några år innan. Båda exemplen visar på att antalet apotek hade ökat, i städerna likväl som på landsbygden. (Regeringens proposition 2007/08:87, 2008).

Beslutet och den nya lagtexten berör hur nya aktörer skall uppträda på en omreglerad apoteksmarknad. För att tillåtas driva apotek i Sverige efter den 1 juli 2009 måste alla intressenter ansöka om tillstånd hos läkemedelsverket. Föreskrifterna om hur en ansökan skulle se ut var inte fastställt vid beslutsdagen men ett uppdrag att fastställa detaljerna överlämnades till läkemedelsverket. De regler som gäller för en ansökan har sammanställts i dokumentet Läkemedelsverkets föreskrifter. Dessutom har Läkemedelsverket skapat en guide till hur föreskrifterna skall tolkas i syfte att hjälpa intresserade aktörer att göra rätt från början. Exempel på krav som Läkemedelsverket ställer, på alla som ansöker, är bland annat att det skall finnas en namngiven läkemedelsansvarig med personnummer angiven i ansökan samt ett bifogat intyg från Apotekens Service AB som verifierar att momentan direktöverföring och åtkomst till recept- och läkemedelsdatabasen är möjlig. Dessutom skall en bemanningsplan med öppettider och redovisning av närvaro av personer med farmaceututbildning uppvisas. Läkemedelsverket försäkrar att samtliga ansökningar skall hanteras inom maximalt 90 dagar (Läkemedelsverket, 2009).

Regeringen uppdrog också läkemedelsverket i det slutgiltiga beslutet att framställa en nationell apotekssymbol i syfte kvalitetsstämpla alla godkända apotek. Apoteket AB och dess logotyp har funnits i över 30 år och är välkänd för många konsumenter. För nya apotek kan det därför vara bra med en kvalitetsstämpel som eventuellt kan underlätta i konkurrensen med ett välarbetat varumärke såsom Apoteket AB:s. Symbolen togs fram under 2009 och liknar ett grönt kors. Alla apotek som är godkända skall, under licensavtal, använda denna logotyp. Logotypen är tänkt att fungera som kvalitetsstämpel av apoteket samt en trygghetssymbol för konsumenterna (Läkemedelsverket, 2009).

4.1.5. Genomförande

Beslutet om att omreglera apoteksmarknaden innehöll flera delmoment innan det slutgiltiga målet kunde nås. Det första delmomentet var att omstrukturera Apoteket AB och bilda ett moderbolag, nämligen Omstrukturering AB (OAB). OAB skulle äga samtliga aktier i Apoteket AB (Regeringens proposition 2007/08:87, 2008). Enligt propositionen skulle OAB bildas för att:

”... driva och övervaka de processer som är nödvändiga för omstruktureringen av Apoteket AB liksom andra åtgärder som krävs för att möjliggöra omregleringen av apoteksmarknaden ...”

(Regeringens proposition 2007/08:87, 2008, sid 7).

OAB tog över ägandet av Apoteket AB i juni 2008 och skulle, enligt propositionen, verka för att sälja delar av apoteksbeståndet. En början till detta skedde i maj 2009 när OAB tillkännagav samtliga apotek som skulle säljas. Som redovisats i introduktionen var beslutet att 466 av 946 apotek skulle säljas i åtta olika stora kluster (Konkurrensverket, 2010). Av de återstående 480 apoteken skulle ytterligare 150 föras över till det Statliga Småföretagarbolaget. Bolaget hade som syfte att införliva enskilda entreprenörer i verksamheten, då som delägare i apoteken. Dessa 150 apotek är emellertid de som idag ingår i Apoteksgruppen. De 330 apotek som blev över efter omregleringen fortsatte att drivas i Apoteket AB:s regi (Konkurrensverket, 2010).

För att nå de specifika målen med omregleringen var det nödvändigt att följa marknads utveckling och de effekter som uppstod i och med de planerade åtgärderna, detta innan omregleringen trätt i kraft. Regeringen gav således konsumentverket samt konkurrensverket i uppgift att följa utvecklingen på apoteksmarknaden under omregleringsperioden (Regeringens proposition 2007/08:87).

När konkurrensverket skrev sin rapport i december år 2010 var Apoteket AB den enskilt största distributören, därefter kom Apoteket Hjärtat. Av de aktörer som inte hade förvärvat några apotek från Apoteket AB var DocMorris den största. Sammanlagt verkar tio olika kedjor på den svenska apoteksmarknaden i detta läge. Totalt har 23 olika aktörer ansökt om och fått tillstånd till att öppna upp och driva apotek. Den första egenföretagaren öppnade ett apotek genom Apoteksgruppen i juni 2010. Utöver de 10 apotekskedjorna fanns, vid samma tidpunkt, alltså 13 apotek som drevs av enskilda aktörer. Det är därmed inte bara de apotek som redan fanns på marknaden innan omregleringen som finns på marknaden vid denna tidpunkt, om än drivna i ny regi. Ett antal nya apotek har också öppnats (Konkurrensverket, 2010).

4.1.6. Apoteksmarknaden idag

Situationen på apoteksmarknaden har förändrats sedan omregleringen, både till antal existerande apotek samt beträffande vem som äger dem. Den första juli 2009 fanns det 918 apotek i Sverige, och alla tillhörde Apoteket AB. Cirka ett och ett halvt år senare, 15 december 2010, hade apoteksbeståndet ökat med 216 apotek (22 procent) och det fanns 1124 apotek i Sverige (Konkurrensverket, 2010). Sedan dess har apoteksbeståndet ökat

ytterligare med 124 apotek. Det finns totalt, femte april 2011, 1248 apotek registrerade hos läkemedelsverket, det är en ökning med 36 procent sedan 1 juli 2009 (Läkemedelsverket, 2011).

Utvecklingen på den svenska marknaden är lik den utveckling som skett efter omreglering i Norge och på Island. Den svenska marknaden domineras av några få större aktörer och ett mindre antal enskilda aktörer, liksom i Norge och på Island (Regeringens proposition 2007/08:87, 2008). Det finns sammanlagt 1248 apotek på marknaden varav fyra äger fler än 150 apotek vardera. Antalet enskilda aktörer är ett tjugotal (cirka 2,5 procent av marknaden) (se Bilaga 2) (Läkemedelsverket, 2011).

4.1.7. IT-infrastruktur

Samtliga öppenvårdsapotek måste ha tillgång till databaser, register och annan IT-infrastruktur. För att hantera detta skedde en omstrukturering och ett nybildande av ytterligare ett bolag, nämligen Apotekens Service AB. Detta var nödvändigt eftersom IT-infrastrukturen måste avskiljas från Apoteket AB:s verksamhet för att möjliggöra tillgång till viktiga tjänster för alla aktörer. Enligt en proposition från regeringen skulle Apotekens Service AB ansvara för de databaser och register som regleras i lagen om receptregister (1996:1156) samt lagen om läkemedelsförteckning (2005:258). Vidare föreslogs att bolaget skulle ansvara för att bedriva nationell statistik, något som Apoteket AB också tidigare ansvarat för. I propositionen föreslogs dessutom att alla öppenvårdsapotek, oavsett huvudman, skulle hjälpas åt att ansvara för att all information som erhålls vid expediering av läkemedel skulle rapporteras till servicebolaget. Det var viktigt eftersom det skulle bidra till att alla register med mera skulle kunna hållas uppdaterade hela tiden (Regeringens proposition 2008/09:145).

I konkurrensverkets rapport från 2010 tillkännagavs att små enskilda aktörer hade kritiserat Apotekens Service AB:s prissättning. De enskilda aktörerna kritiserade prissättningen eftersom priserna var höga samt orubbliga oavsett hur många apotek som ämnar använda IT-programmet. De små företagarna upplevde således att de missgynnats i kostnadsfrågan eftersom enskilda entreprenörer med enbart ett apotek fick betala samma pris för programvaran som aktörer med hundratals apotek. Med anledning av kritiken kontaktade konkurrensverket Apoteket AB och OAB och ifrågasatte prissättningen. Apoteket AB och OAB angav som förklaring att priset motsvarade de faktiska utgifterna som ett tillhandahållande av tjänsten innebär oavsett

hur många apotek som använder uppkopplingen. Konkurrensverket kunde inte finna något felaktigt i påståendet och kunde därmed inte kritisera prismodellen (Konkurrensverket, 2010).

Anledningen till att Apoteket AB:s prissättning var angelägen för de enskilda entreprenörerna var att det, vid den tidpunkten, bara fanns ett fåtal producenter av IT-system för apotek. Det var nästintill omöjligt att få tag på ett annat system än det som Apoteket AB erbjöd. I en artikel i Dagens Medicin från den 19 juli 2010 kritiserade Lennart Axelsson, vd på Farmaceutföretagarna, situationen som rådde på marknaden gällande IT-lösningar. Lennart Axelsson sa att avsaknaden av realistiskt prissatta IT-system är anledningen till att inget enskilt apotek vid den tidpunkten hade haft möjlighet att öppna (Helle, 2010). Enskilda entreprenörer och andra intressenter kunde dock under 2010 ta del av information som förmedlade att flera aktörer hade potentiella lösningar under utveckling och att dessa skulle erbjudas aktörerna fortast möjligt (Nygren, 2010).

4.2. De olika rösterna

Två av de tre perspektiv som studien ämnar beskriva för att uppnå syftet är det politiska samt det professionella. Det är viktigt att redogöra för politiska och professionella ageranden och uttalanden som haft betydande påverkan på omregleringsprocessen för att fördjupa förståelsen för marknads utveckling. Nedan följer en presentation av den sammanfattning som gjorts beträffande de dokument och protokoll som analyserats. De båda perspektiven presenteras separat under varsitt avsnitt.

4.2.1. Det politiska perspektivet

År 2006 gick Sverige till val för riksdag och regering, ett val som resulterade i ett, för apoteksmarknaden, mycket viktigt maktskifte. Alliansen, det vill säga samarbetet mellan Moderaterna, Centerpartiet, Folkpartiet och Kristdemokraterna, vann valet och fick således bilda regering. I kombination med viktiga händelser i omvärlden, se vidare nedan, innebar detta maktskifte att en omreglering av apoteksmarknaden kom till stånd. Nedan följer en kronologisk redogörelse ur ett politiskt perspektiv beträffande hur apoteksmarknaden omvandlades, från att verka som ett monopol till att präglas av mångfald.

Före omregleringen

Det politiska agerandet inför det slutgiltiga beslutet om att omreglera apoteksmarknaden har varit omdiskuterat. Efter valet påbörjade regeringen arbetet med att skriva ett direktiv till en utredning som statens offentliga utredningar var ämnade att genomföra (Socialdepartementet, 2006). Den 21 december 2006 kunde svenskarna emellertid läsa i DN att ett icke offentligt utkast hade läckt ut. Utkastet innehöll planer på att stärka Apoteket AB:s ställning på marknaden inför den kommande omregleringen. Genom detta skulle chanserna för Apoteket AB att konkurrera framgångsrikt på en omreglerad marknad förbättras (Lucas, 2006. 1). Anledningen till att regeringen först ämnade stärka Apoteket AB:s roll för att sedan, efter kritik, välja att dra tillbaka förslaget misstänktes vara en jävsituation. Socialminister Göran Hägglunds statssekreterare misstänktes nämligen vara jävig i frågan eftersom hennes make under samma period jobbade som konsult för Apoteket AB (Lucas, 2006. 2). När förslaget om att gynna Apoteket AB uppdagades i media tog Göran Hägglund och regeringen tillbaka det kritiserade förslaget och skrev istället ett mer allmänt hållet direktiv (Lucas, 2006).

Direktivet var ämnat att handleda den kommande utredningsgruppen i dess arbete. Ordförande för denna skulle bli Lars Reje, en tidigare konsult inom sjukvårdssektorn. Tillsammans med en sammansatt stab förväntades Reje inom cirka ett och ett halvt år ha färdigställt ett betänkande (Wärngård, 2006). Enligt Regeringens direktiv var syftet med utredningen att åstadkomma effektivisering, bättre tillgänglighet för konsumenterna, prispress samt att främja en säker och ändamålsenlig läkemedelsanvändning (Socialdepartementet, 2006). I samma dokument framgår även att den slutgiltiga utredningsrapporten skall föreslå en lösning där fler aktörer än Apoteket AB tillåts att bedriva detaljhandel med receptbelagda och receptfria läkemedel, detta under förutsättning att tillstånd erhållits från läkemedelsverket (Socialdepartementet, 2006). Utredningen antog arbetsnamnet apoteksmarknadsutredningen men när huvudbetänkandet överlämnades benämndes den istället Omreglering av apoteksmarknaden (SOU, 2008. 1).

I början av processen uttryckte ledande politiker tydligt att deras ambition med omregleringen var att småföretagare och enskilda entreprenörer skulle få möjlighet att starta egna apotek. Ett exempel på detta är när Göran Hägglund, den femte januari 2008, publicerade ett pressmeddelande via DN debatt:

”Regeringen har som målsättning att öka tillgängligheten och förbättra servicen för patienter. Det handlar både om att ge farmaceuter möjlighet att bli egna och förverkliga egna idéer och om butikskedjor som kan erbjuda nya tjänster och nya koncept”

(Hägglund, DN Debatt, 2008-01-05).

Han menade att detta kunde ske genom att ge fler möjlighet att driva apotek. Inlåst företagsamhet kan nämligen, enligt Hägglund, frigöras på detta sätt. I samma artikel klargjorde Göran Hägglund även att Regeringens avsikt inte var att stärka Apoteket AB:s ställning. Han skrev:

”det är viktigt att Apoteket AB konkurrerar på samma villkor som andra aktörer”

(Hägglund, DN Debatt, 2008-01-05).

Denna debattartikel fanns att läsa i DN bara några dagar innan huvudbetänkandet Omreglering av apoteksmarknaden offentliggjordes.

Den slutgiltiga utredningen innehöll potentiella lösningar till många tidigare olösta frågor. Dessa mottogs från diverse håll med varierande grad av optimism. Kritik kom bland annat från hälsokedjan Life Europa som menade att förslaget möjliggjorde för marknaden att gå från monopol till oligopol, eftersom de apotek som tidigare tillhört Apoteket AB skulle säljas ut i kluster om 80-100 apotek (E24, 2008).

Ett första steg mot förverkligande av reformen togs den tredje april 2008. Då bifölls propositionen Bildande av moderbolag för Apoteket AB samt vissa omstruktureringsåtgärder (Stenberg, 2008). Arbetet med att påbörja en förenkling och således möjliggöra för en omreglering kunde inledas och vilket gjordes genom bildandet av Apotekens Service AB samt Omstruktureringsbolaget AB (Sveriges Regering, 2008). Därmed var det första steget mot en omstrukturerad apoteksmarknad taget.

Kort därefter kom regeringens andra proposition, Omreglering av apoteksmarknaden (Prop. 2008/09:145). Denna var mer detaljerad och beskrev, om än teoretiskt, hur utförandet och processen skulle gå till. Propositionen behandlades i riksdagen den 29 april 2009 och bifölls samma dag (Sveriges Riksdag, 2009). Prop. 2008/09:145 var delvis ett visionärt politiskt dokument. Propositionen innehöll bland annat skrivelser som

”att konkurrensutsätta en marknad är enligt regeringens bedömning ett effektivt medel för att nå ökad mångfald, ett effektivare resursutnyttjande, nedåtpress på kostnader och priser samt bättre kvalitet på varor och tjänster. Det grundläggande medlet för apoteksreformen är därför att avveckla monopolet och utsätta marknaden för konkurrens”

(Prop. 2008/09:14, 2009 Sid. 84).

Under samma rubrik i propositionen framkom även att intentionen med omregleringen var att små och stora aktörer skall få möjlighet att verka under likvärdiga villkor på marknaden. En mångfald av aktörer på marknaden anses nämligen medföra en ökad valfrihet för konsumenten, sänkta kostnader samt en effektivitets- och kvalitetsutveckling inom branschen. Det står också i propositionen att Apotekens Service AB skall tillhandahålla infrastruktur tjänster på likvärdiga villkor till samtliga aktörer på marknaden (Prop. 2008/09:145, 2009). Vidare framkom att regeringen har en förhoppning om att:

”... såväl stora som små aktörer skall ha intresse av och möjlighet att etablera sig och verka långsiktigt på den svenska apoteksmarknaden. Inträdeshindren ska vara så låga som möjligt för att möjliggöra även för mindre aktörer att etablera sig. Därigenom skapas förutsättningar för att den omreglerade apoteksmarknaden kan bestå av en mångfald av utförare och tjänster.”

(Prop. 2008/09:145, 2009 Sid. 85).

Regeringen skriver alltså att marknaden bör kännetecknas av låga inträdeshinder för att även ge mindre aktörer möjligheten att etablera sig (Prop. 2008/09:145, sid 85). Hur detta ska gå till i praktiken beskrivs emellertid inte. En annan viktig aspekt som betonas i propositionen är att försäljningsprocessen av Apoteket AB:s apotek skall möjliggöra att personal eller andra intressenter av enstaka enheter skall kunna köpa apotek till marknadsmässiga priser (Prop. 2008/09:145).

Regeringens intention var att de som var anställda i Apoteket AB samt övriga enskilda entreprenörer skulle få möjlighet att driva egna apotek. De skulle antingen kunna köpa befintliga apotek under försäljningsprocessen eller starta egna apotek. Dessa skulle sen, enligt regeringen, kunna verka på marknaden på likvärdiga villkor som Apoteket AB och

eventuella andra, efter omregleringen, etablerade, större aktörer (Hägglund, DN Debatt, 2008-12-09).

Göran Hägglund och Maud Olofsson skrev tillsammans en debattartikel den femte april 2008 i Dagens Industri (DI) (Hägglund och Olofsson, 2008). Detta var ett sätt att klargöra regeringens ståndpunkt gällande vikten av småföretagande inom apoteksbranschen. I en debattartikel meddelade de att regeringen hade anslagit fem miljoner till Nutek (idag Tillväxtverket). Tillväxtverket bedriver projekt tillsammans med Sveriges Kommuner och Landsting (SKL) och Almega (arbetsgivar- och branschorganisation för tjänstemän) med syfte att främja entreprenörskap inom vårdsektorn, där även apotekare och farmaceuter ingår. Anslaget tilldelas företaget eftersom regeringen, enligt Göran Hägglund och Maud Olofsson, är

”angelägen om mångfald och god konkurrens på apoteksmarknaden och uppmuntrar enskilda initiativ på detta sätt”

(Hägglund och Olofsson, DI, 2008-04-05).

Olika intressenter har sedan kunnat ansöka om att få ta del av anslaget för att bland annat bedriva utbildning för aktörer som haft intresse av att öppna egna apotek. Apoteket AB ansökte om 5,8 miljoner för att kunna erbjuda dess personal att gå utbildning i företagande, men fick avslag. Tillväxtverket ansåg att ett sådant förfarande inte skulle bidra till ”mångfald av aktörer”, vilket regeringen betonat var målet med anslaget och således även omregleringen i stort. Även Farmaceutförbundet ansökte om att få ta del av pengarna. Till skillnad mot Apoteket AB fick förbundet begäran om 3,1 miljoner svenska kronor i anslag beviljat. Tillväxtverket ansåg att förbundets verksamhet var i linje med uppdraget från regeringen (Dagens Medicin, 2008). På tillväxtverkets hemsida står följande att läsa om Farmaceutförbundets projekt:

”Målgrupper är alla farmaceuter, oavsett nuvarande anställning eller medlemskap i Sveriges Farmaceutförbund. Målet är att minst 200 personer ska gå vidare till individuell coachning. 100 företag ska startas inom apoteksbranschen på initiativ av kursdeltagarna.”

(Tillväxtverket, 2011)

Det står även att projektet ska bidra till "en stark och livskraftig egenföretagandedel på den omreglerade svenska apoteksmarknaden". Genom projektet hoppas man på att rätt kunskaper givits kursdeltagarna gällande förutsättningarna att driva apotek. Med andra ord är det regeringen som genom anslaget till Tillväxtverket har bidragit till att intresserade aktörer haft möjlighet att få utbildning och kunskap i hur man öppnar ett eget apotek. Tillväxtverket har emellertid inte redovisat hur pengarna disponerats och inte heller vad utbildningen innehöll, vilka som deltog eller vad den resulterat i (Tillväxtverket, 2011).

Efter omregleringen

Efter omregleringen har regeringspartierna i mindre utsträckning drivit apoteksfrågorna i media. Oppositionen har emellertid uttryckt sin ståndpunkt flitigare. Oppositionen är kritisk till processen samtidigt som regeringen och Alliansen är relativt nöjda (Hedblom, 2009). Socialdemokraterna skriver att det finns en risk att omregleringen leder till sämre säkerhet och högre kostnader för läkemedel (Socialdemokraterna, 2011). Vänsterpartiet skrev i en artikel den 11 september 2009 att partiet är kritisk till att flertalet av Apoteket AB:s apotek såldes till privata aktörer. Partiet uppskattar heller inte att apotek sålts till riskkapitalister med bolag registrerade i skatteparadiset Jersey (Vänsterpartiet, 2009). Mona Sahlin, som var partiordförande för Socialdemokraterna mellan 2007 till 2011 (Riksdagen, 2011), klargjorde emellertid, under en intervju 2010, att apoteksmarknaden inte kommer att återförstatligas om de Röd-gröna partierna vinner valet 2014 (Nilsson, 2010).

Regeringspartierna är relativt otydliga i sin politiska vision när det gäller apoteksmarknaden. På partiernas hemsidor finns försiktiga formuleringar om vilka framtidssyner partierna har gällande apoteksmarknaden. Centerpartiet anser att det är viktigt med många småföretagare bland apoteksaktörerna. Det står också att det finns en önskan om att uppmuntra fler kvinnor till att starta egna apotek (Centerpartiet, 2011-04-28). På Folkpartiets hemsida framgår att partiet vill verka för att läkemedel skall finnas tillgängligt i hela landet, att det blir fler apotek med bättre service samt att stat och kommun övervakar försäljningen av läkemedel (Folkpartiet, 2011). På moderaternas hemsida finns ingen information att tillgå gällande partiets vision beträffande apoteksmarknaden. Inte heller på Kristdemokraternas hemsida finns någon information om partiets tankar gällande apoteksmarknaden. Den 18 maj 2011

resulterade emellertid ordet "apotek" i 36 träffar i hemsidans sökfunktion. De flesta av dessa träffar kommer från socialminister Göran Hägglunds veckonyhetsbrev, någon relevant information för denna studie kunde således inte hittas. Med andra ord bör Kristdemokraternas ställning i apoteksfrågan kunna samstämma med den som socialminister Göran Hägglund innehar. En sökning likt den ovan beskrivna genomfördes även på Moderaternas hemsida, men inte heller här förekommer dokument eller ställningstagande som ansågs vara av vikt för denna studie.

Inför en frågestund i riksdagen den sjunde april 2011 skrev Alliansens gruppledare i socialutskottet en debattartikel på SVT Debatt under rubriken Bara Håkan Juholt klagat över privata apotek. Med denna artikel ville socialutskottets gruppledare förmedla de positiva reaktioner som delgivits fått från olika aktörer och intressenter beträffande den nya, omreglerade marknaden (Gerdau, Westerholm, Johansson och Andersson - SVT Debatt, 2011-04-07). I artikeln medger socialutskottet att marknaden fortfarande lider av "barnsjukdomar" men att dessa är på god väg att avhjälpas. Utskottet skriver vidare att omregleringen har lett till

"... ökad tillgänglighet för de som behöver mediciner, mer nöjda kunder, fler arbetsgivare och ökade löner för apotekarna..."

(Gerdau, Westerholm, Johansson och Andersson - SVT Debatt, 2011-04-07).

Vidare klargör de att resultatet av omregleringen är något som gör de allra flesta positivt inställda, dem själva inkluderat (Gerdau, Westerholm, Johansson och Andersson - SVT Debatt, 2011-04-07).

Sammanfattningsvis kan sägas att regeringen är nöjd med utvecklingen och kallar lättvindigt de problem som finns på marknaden idag för "barnsjukdomar". Detta kan vara en anledning till att regeringen och Alliansen valt att ligga lågt i frågan om apoteksmarknaden. Att oppositionen fortfarande uttalar agg mot omregleringen kan handla om att de försöker samla politiska poänger hos väljare som i allmänhet ogillar företag och organisationer som är privatägda.

4.2.2. Det professionella perspektivet

Avregleringen av apoteksmonopolet kan även skildras ur ett professionellt perspektiv, där farmaceuternas, receptariernas samt apotekarnas röst får träda fram. Nedan följer

en kronologisk presentation av de åsikter och tankar som präglat debatten om monopolet och dess avreglering från ett professionellt håll. Följande fakta är hämtat ur pressmeddelanden, tidningsartiklar och från hemsidor tillhörande diverse intresseorganisationer, föreningar och förbund där framträdande professionella farmaceuter verkar.

Före omregleringen

Sveriges Farmaceutförbund är en partipolitiskt obunden och ideell organisation som grundades 1903 och har drygt 7 500 medlemmar. Enligt förbundets hemsida är dess främsta uppgift att:

”utveckla och marknadsföra farmaceuternas, apotekares och receptariers kompetens och stärka farmaceuternas professionella villkor samt att stötta våra medlemmar i fackliga frågor”

(Farmaceutförbundets hemsida, 2011-04-28).

Sedan 1998 har organisationen arbetat för att avskaffa det svenska apoteksmonopolet, med det yrkesförbud som kom därav som främsta argument. Förbundet hävdar att professionell utveckling, entreprenörskap och samt ökad tillgänglighet och service på apoteksmarknaden endast kan uppstå i samband med en marknad som präglas av mångfald. Under de första åren av företagets verksamhet var debatten om apoteksmonopolet trög, och inför valet 2002 gjordes ett försök att väcka liv i den, dock utan resultat (Farmaceutförbundet, 2010). När en nyöppnad butik på Stureplan i Stockholm ertappades med att sälja nikotintuggummi kom debatten emellertid att återigen hamna i rampljuset. Företaget Bringwell gjorde i samråd med läkemedelsverket en polisanmälan mot butiken och framkallade en stämning mot densamme med motiveringen otillåten läkemedelsförsäljning. En juridisk process hade satts i verket som i maj 2005 skulle resultera i ett avgörande i EU:s domstol beträffande just det svenska apoteksmonopolet och dess förenlighet med EU:s regelverk (Farmaceutförbundet, 2010). Domen sa att ett monopol är accepterbart i de fall samtliga leverantörer ej diskrimineras, och de svenska politikerna medgav att förändringar behövde göras, även om monopolet fortfarande skulle behållas. Inför valet 2006 blev debatten om än hetare och när ett maktskifte inträffade samma år var monopolets dagar räknade (Farmaceutförbundet, 2010).

Under 2008 genomförde förbundet en undersökning bland de egna medlemmarna där ca 3500 medlemmar deltog. Undersökningen blev klart i januari 2009 och resultatet visade att totalt 32 procent eller 1105 deltagare var intresserade av att driva egna apotek. Förbundet inledde, i samarbete med Tillväxtverket, i samma veva en serie utbildningar för farmaceuter som hade intresse av att starta eget (Farmaceutförbundet, 2010).

”Omregleringen av apoteksmarknaden kommer bli ett lyft för apotekens kunder med fler apotek, utökade öppettider och bättre service. Med omregleringen kommer Sveriges farmaceuter att få helt nya möjligheter att utveckla, förändra och förbättra de svenska apoteken och deras service till nytta för kunderna och samhället. Vi ser stora möjligheter för de farmaceuter som vill starta eget och Farmaceutföretagarna är en garant för detta.”

(Sverker Littorin, ordförande i Farmaceutföretagarna, 2009-01-15)

Farmaceutföretagarna är ett dotterbolag till Sveriges Farmaceutförbund som bildades våren 2008 för att säkerställa småföretagarnas villkor vid omregleringen av den svenska apoteksmarknaden. Genom bildandet av bolaget togs ett första steg mot att bilda en handlarkooperativ apotekskedja. Bolagets syfte är att stödja och underlätta för de enskilda entreprenörerna att äga och driva apotek (Farmaceutföretagarna, 2011-04-28).

Företaget hade som plan att köpa ett kluster vid avreglering av monopolet motsvarande 170 alternativt 200 apotek för att låta privata aktörer driva i egen regi. Priset blev emellertid för högt och köpet uteblev, men i ett pressmeddelande 2009 sa Lennart Axelsson, VD för bolaget, följande:

”Eftersom vi vill ge väsentligt fler småföretagare chansen att kunna starta eget, än vad exempelvis OAB erbjuder, så kommer vi att fortsätta vårt arbete med att försöka åstadkomma en privat småföretagarlösning.”

(Farmaceutföretagarna, 2009-11-11).

Företaget har idag en överenskommelse om en gemensam affärsrörelse på den svenska marknaden tillsammans med brittiska Alliance Boots.

Läkemedelshandlarna, bestående av tio företag som samtliga arbetar med så kallad parallellimport av läkemedel, bildades 1998 (Läkemedelshandlarna, 2011-04-28). I DN i oktober 2007 publicerades en artikel från dem där en oberoende analytiker och expert på internationella läkemedels- och apoteksfrågor, Donald McArthur, intervjuades. Detta med syfte att sätta den svenska avregleringen av apoteksmarknaden i ett europeiskt perspektiv (DN, 2007-10-11).

”Konkurrensen är redan god och det finns ingen anledning att ändra på dagens prissättningsmodell. Också i fortsättningen bör fri prissättning gälla för generika och parallellimporterade läkemedel upp till samma nivå som originalläkemedlet, anser han och prisar också systemets transparens. Det värsta scenariot vore att släppa marknaden helt fri som man gjorde i Norge, trots varningar.”

(Donald McArthur, DN, 2007-10-11)

McArthur varnade då för att avreglera marknaden för snabbt, med risk för att få samma utveckling i Sverige som den i Norge, nämligen att tre stora läkemedelsgrossister köpte upp i stort sett samtliga apotek (DN, 2007-10-11). Vidare menade McArthur att:

”De kan genom sin styrka förhandla fram rabatter från läkemedelsföretagen. Och det skulle väl vara ok om det kom konsumenterna till godo. Men det gör det inte. De behåller vinsterna själva.”

(Donald McArthur, DN, 2007-10-11)

Läkemedelshandlarna förespråkade därefter en försiktigare avreglering och ville dessutom förbjuda grossister, läkemedelsföretag och läkare att äga apotek. De hävdade att så är fallet i de flesta europeiska länder, då för att undvika en otillåten kartellbildning mellan grossister (Läkemedelshandlarna, 2011-04-28).

Beträffande just detta släppte Farmaceutföretagarna ett pressmeddelande i februari 2009 där man presenterade en stark oro för det framtida småföretagandet på den svenska apoteksmarknaden (Farmaceutföretagarna, 2009-02-20). Där beklagar de att regeringen verkar ha för avsikt att gynna de stora apotekskedjorna i förhållande till blivande småföretagare. Valet av prismodell kritiserar och befarades ge betydande konkurrensfördelar för de stora apotekskedjorna. P.g.a. detta hävdar

Farmaceutföretagarna att den svenska apoteksmarknaden i framtiden riskerar att domineras av ett fåtal större aktörer (Farmaceutföretagarna, 2009-02-20).

”Det räcker inte med uttalade ambitioner om mångfald och småföretagande från regeringens sida. Det betydande konkurrensförsprång som Apoteket AB och stora utländska apotekskedjor har före presumtiva inhemska småföretagare får regeringen inte fortsätta att underskatta. I annat fall ersätts ett monopol av ett oligopol. Entreprenörerna finns men de måste få en rättvis chans och likvärdig konkurrenskraft som de stora aktörerna för att kunna etablera sig. Vi känner idag en stark oro för att många drömmar inte kan förverkligas även om vi gör vårt bästa inom Farmaceutföretagarna för att stödja ett småföretagande. Regeringen måste nu prioritera upp småföretagandet på agendan.”

(Sverker Littorin, ordförande i Farmaceutföretagarna, 2009-02-20)

I ett pressmeddelande en månad senare kritiserar Farmaceutförbundet och Farmaceutföretagarna tillsammans staten i dess ägande av 200 apotek som från början ämnades ägas av små enskilda entreprenörer (Farmaceutföretagarna, 2009-03-19). ”Omfamna i stället för att motarbeta privata alternativ”, anser Sveriges Farmaceutförbund och Farmaceutföretagarna. Det kan nämligen inte bli mycket till privat småföretagande anser de, eftersom statens bolag blir majoritetsägare i alla de 200 bolagen. Vidare undrar förbundet och företagarna varför staten ska äga 200 småföretag när det finns ett privat alternativ? (Sverker Littorin, ordförande Farmaceutföretagarna, 2009-03-19).

Efter omregleringen

Den 15:e juli 2010 meddelade Farmaceutförbundet i ett pressmeddelande att de slutit avtal med brittiska Alliance Boots och att detta innebar en stark fördel för de små företagarna på den svenska apoteksmarknaden.

”Det innebär att det blir ytterligare ett kraftfullt småföretagaralternativ på den svenska apoteksmarknaden. Det är mycket positivt för våra medlemmar, som nu får en bredare arbetsmarknad. Intresset bland våra medlemmar för att starta eget apotek har hela tiden varit mycket stort. Det har våra medlemsundersökningar visat. Därför var det en

besvikelse att den statlige utredaren lade fram ett förslag som saknade ett småföretagaralternativ och som riskerade leda till ett skadligt oligopol.”

(Carin Svensson, ordförande för Sveriges Farmaceutförbund, 2010-07-15)

I DI publicerades i april i år en debattartikel skriven av fyra viktiga medspelare i den heta debatten om apotekets omreglering, nämligen Anders Nyberg (vd Apotek Hjärtat), Cecilia Marlow (vd Kronans Droghandel), Fredrik Söderberg (vd Medstop) samt Fredrik Skepp (vd Foxfarmaci). De lovordar att öppettiderna blivit längre, servicen bättre och sortimentet bredare. Men är kritisk till att ett av de främsta målen med omregleringen, nämligen ökad mångfald, inte kunnat nås. I artikeln hävdar författarna att ett stort fel i regelverket har begåtts, något som äventyrar mångfalden på apoteksmarknaden. Det saknas nämligen regler för hur aktörernas marknadsandelar räknas ut. Då beräkningen utgår ifrån Apoteket AB uppstår omedelbart ett missvisande resultat eftersom Apoteket AB haft många år på sig att etablera sitt varumärke och placera sig på fördelaktiga lägen. Man bör istället basera beräkningarna på omsättning, och då förslagsvis utifrån receptbelagd medicin tycker författarna (DI, 2011-04-07).

Det faktum att regeringen både är ägare av Apoteket AB och huvudansvarig för regelverket gällande apoteksmarknaden gör att de enskilda entreprenörernas möjligheter att verka på den svenska marknaden blir mycket små, tror författarna. Beräkningen av marknadsandelar har en stark påverkan på antalet nya apotek som staten får öppna. Konkurrensverket betonar i sin rapport att det är av yttersta vikt att fastställandet av marknadsandelar sker på ett relevant sätt med syfte att kontrollera den särställning som staten har på marknaden (DI, 2011-04-07).

I ett öppet brev skriver nio företrädare för små apoteksaktörer till bland andra socialminister Göran Hägglund om de förhållanden som råder på marknaden. De berättar i brevet om hur läkemedelsdistributörerna Oriola och Tamro missgynnar småföretagare, om hur pass kapitalintensiv apoteksverksamheten är och att det på grund av detta är tufft för dem som vill driva egna apotek (Dagen apotek, 2011-03-04).

Varulager, IT, personal och lokalhyra är de områden som framförallt lyfts fram som kostsamma, men även säkerheter till både distributörer och banker orsakar svårigheter. Dessutom försvårar landstinget ledtider för företagen då distributörernas krediter oftast är kortare än de ledtider som landstinget tillämpar för återbetalning av utgifter. Ett

negativt kassaflöde är något som få små aktörer kan klara av då apotekets kapitalinsats och omsättning sällan är särskilt stor i början av verksamheten. Förutsättningarna är helt enkelt för tuffa, särskilt som de flesta av de nya apotek som tillkommit sedan omregleringen ägs av staten eller riskkapitalbolag (Dagens apotek, 2011-03-04).

Dessa hängslen och livremmar i form av korta kredittider, och höga säkerheter är sällan skådade från läkemedelsdistributörerna beträffande de större apotekskedjorna. Författarna till brevet befarar därför att Sverige är på väg i samma riktning som Norge där apotekets omreglering slutade i ett oligopol istället för en marknad representerad av mångfald. Syftet med brevet var att göra myndigheter och politiker uppmärksammade på de förutsättningar som små aktörer tvingas acceptera för att överleva på den svenska apoteksmarknaden. De kräver att åtgärder vidtas snarast för att målet med omregleringen, dvs. att inträdeshindren ska vara så låga som möjligt för att möjliggöra en apoteksmarknad präglad av mångfald, ska uppnås (Dagens apotek, 2011-03-04).

Som svar på det öppna brevet skrev Ulrika Hultgren, informationschef på läkemedelsföretaget Tamro, några dagar därefter en ny debattartikel i Dagens apotek. Hon berättar att Tamro strävar efter att behandla samtliga kunder lika och att dess kreditpolicy därför är densamma för alla (Dagens apotek, 2011-03-07). Resterande företag som kritiserades i det öppna brevet har ej besvarat kritiken.

För att ha bättre möjlighet att ta tillvara den enskilde apoteksaktörens intresse bildades i april 2011 Sveriges Oberoende Apoteksaktörers Förening, SOAF (Läkemedelsvärlden, 2011-04-14). Samarbetet förväntas ge resultat beträffande just inköspriser, både vad gäller läkemedel och egenvård. Tillsammans kan de enskilda aktörerna få bättre erbjudanden och också bli en starkare motståndare i debatten om småföretagarnas förutsättningar på marknaden (Dagens apotek, 2011-04-01).

4.2.3. De enskilda entreprenörerna

I och med omregleringen av den svenska apoteksmarknaden var politiker som bekant angelägna om att marknaden skulle öppnas upp för både kedjor och enskilda entreprenörer. Nedan följer en redogörelse för den bild som fem enskilda entreprenörer har förmedlat genom intervjuer beträffande omregleringsprocessen och dess resultat. Av etiska skäl benämns samtliga respondenter med kodnamn.

Intervjuerna berörde entreprenörernas uppfattning om omregleringen av apoteksmarknaden samt dess tillvägagångssätt och förutsättningar att verka på densamma. Vid analys av materialet framkom sex olika teman under vilka resultatet kunde delas in. Dessa teman framkom genom att dela in frågorna i intervjuguiden i olika områden. Temana belyser både vilken uppfattning respondenterna hade beträffande marknaden innan omregleringsprocessen var genomförd, samt hur de idag, efter att de har verkat på den omreglerade marknaden under en tid, upplever situationen. De sex temana berör respondenternas förväntningar på och förmåga att påverka processen, deras möjlighet att verka som enskild aktör, om de fått hjälp och stöd i processen, tankar kring marknadens utveckling idag samt om de anser att något kunnat göras annorlunda.

Förväntningar på omregleringen

Intervjuerna inleddes med frågor rörande intervjuobjektets förväntningar på marknadsutvecklingen efter omregleringen. Samtliga respondenter hade ett intresse av att öppna egna apotek och var således insatta i och följde debatten inför omregleringen. Respondent 2, 3 och 4 trodde att det skulle vara enklare att öppna eget apotek efter omregleringen än det faktiskt varit. Respondent 1 ansåg sig emellertid vara väl förberedd på att det skulle komma att bli en komplicerad process:

”Jag förberedde mig för förra regeringens avreglering och alla runt omkring sa att detta är oerhört komplicerat och ingen har gjort det här förut, det kommer att ta tid. Så förväntningarna från min sida var väl att det skulle ta tid och vara komplicerat och det har det varit också, så förväntningarna var infriade ganska fort.”

(Respondent 1)

Respondent 2 berättade att denne flyttat till Norge i samband med omregleringen av apoteksmarknaden där, i hopp om att få erfarenhet av att jobba som apotekschef på en omreglerad apoteksmarknad. Respondent 2 trodde att det skulle vara fördelaktigt att flytta till Norge eftersom det varit svårt för farmaceuter att få jobb i Sverige. Respondenten menar att Apoteket AB, innan omregleringen, företrädesvis anställde receptarier. Farmaceuter har, enligt respondenten, haft svårt att få jobb i Sverige under Apoteket AB:s monopol i och med att personal med kortare utbildning krävde lägre löner (observera att en farmaceututbildning således är längre än en receptarieutbildning). Efter en tid i Norge valde intervjuobjektet emellertid att flytta hem till Sverige igen. Respondenten sökte jobb som apotekschef på ett apotek som

tillhörde Apoteksgruppen och fick en anställning. Respondenten kunde därmed få insyn och erfarenhet av att driva ett privat apotek något som denne ansåg vara en viktig erfarenhet inför det kommande öppnandet av det egna apoteket.

Respondent 2 hoppades att omregleringen skulle leda till att farmaceuters yrkesroll skulle stärkas och därmed ge dem bättre arbetsmöjligheter i Sverige. Respondent 2:s förväntan var att det skulle gå att lyckas på marknaden i de fall den som önskade öppna apotek var tillräckligt förberedd. Respondenten trodde att den erfarenhet som erhållits genom jobbet i Norge och inom Apoteksgruppen skulle vara nog för att öppna ett eget fristående apotek.

Respondent 5 nämnde de låga marginalerna på egenvårdprodukter som dennes personliga förvåning gällande förväntningarna på marknaden efter omregleringen. Respondenten var inte medveten om att det skulle vara mycket små marginalerna på egenvårdprodukter. Respondenten hade räknat med högre marginaler och därmed en bättre lönsamhet för verksamheten. Respondent 5:s apotek ligger på en plats som, enligt respondenten själv, har haft behov av ett apotek i över 20 år. Trots det fördelaktiga läget har apoteket emellertid upplevt problem med att locka tillräckligt med kunder. Respondenten menar att ett apotek, i liknande storlek som det Respondent 5 äger, måste uppnå ett kundantal motsvarande 200-300 betalande kunder per dag för att nå ett nollresultat, något som i dagsläget ses som en svårighet. Övriga respondenter har också nämnt de låga marginalerna som ett problem, men Respondent 5 lyfte detta som den enskilt största svårigheten med verksamheten och personen hade verkligen inte förberett sig på detta.

En annan fråga som återkommande påpekades var den beträffande IT-system. Inget apotek får öppna utan ett, av Apotekens Service AB, godkänt IT-system. Samtliga respondenter har upplevt problem med att hitta en realistiskt prissatt lösning som varit långsiktig och praktisk. Dessa problem var inte kända för respondenterna när de öppnade respektive apotek och har därför utgjort ett stort hinder för verksamheten både under uppstart och i den dagliga driften därefter. Respondent 4 berättade om hur öppnandet av dennes apotek blev försenad eftersom det IT-program som apoteket skulle använda inte var färdigutvecklat i tid.

Förmåga att påverka processen

Respondenterna frågades om de känt att de kunnat påverka omregleringsprocessen. Politiker och övriga lagstiftande instanser har inte samma sakkunskap gällande den dagliga apoteksdriften och därför är det av intresse att veta om bransch-kunniga personer har fått vara med och påverka omregleringen. Respondenterna hävdar dock att deras möjligheter att påverka processen har varit mycket små. Det bästa sättet att överhuvudtaget erhålla information om händelseförloppet, berättade respondenterna, var att anmäla intresse för att köpa apotek till berörd instans under utförsäljningsprocessen. Genom detta kunde respondenterna fortlöpande erhålla information om vilka apotek som skulle säljas och vilka regler som gällde. Dock finns en åsikt om att informationen inte varit likvärdig till samtliga intressenter. Respondent 2 förklarar såhär:

”... en del information fick inte vi ta del av, vilken större aktörer fick ta del av. Tänker exempelvis på Apoteket AB:s ”stand still”-avtal, det fick de större aktörerna ta del av...”

(Respondent 2)

Respondent 2 tyckte att regeringen borde varit mer angelägen om att alla aktörer, oavsett storlek, borde ha fått samma möjligheter och prioritering i processen. Respondent 3 tycker att processen känns dåligt genomarbetad och att politikerna kanske borde ha skyndat långsamt istället för att genomföra en reform som senare inte blev så bra.

Möjligheten att verka som enskild aktör

Samtliga respondenter driver idag egna enskilda apotek. De uttrycker dock alla att det är svårt att driva helt enskilda apotek på den svenska marknaden. Respondent 3 uttrycker det som att apoteksmarknaden har förändrats från ett monopol till ett oligopol.

Respondent 5 hade en än mer bestämd uppfattning och sa att monopolet har omvandlats från ett monopol till ett annat. Respondenterna hade en viss aning om att marknadsutvecklingen skulle bli lik den som varit, men hade hoppats på en mindre extrem situation. Samtliga utom Respondent 4 säger emellertid att de förespråkade omregleringen och att de gör det än idag. Respondent 1 uttryckte det såhär:

”Absolut! Det gjorde jag för att den löser en tillgänglighetsproblematik som fanns tidigare på svenska apoteksmarknaden. Dels gör avregleringen en fungerande marknad av apoteksmarknaden, gällande arbetsmarknad, konkurrens. Jag tror att konkurrens är mycket bättre än monopol för jag vet hur pass mycket ineffektivitet det finns inom monopolet eftersom jag har jobbat där.”

(Respondent 1)

Trots att majoriteten av respondenterna var positivt inställda till omregleringen och att de anser sig ha varit väl förberedda för omställningen, var processen med att komma igång svårare än väntat. Respondent 4 menade till och med att det är tur att dennes erfarenhet av apoteksverksamhet var så pass omfattande eftersom det hade varit ”helt omöjligt” att starta ”från scratsch”. Trots svårigheter menade Respondent 1 att det var nu eller aldrig som gällde:

”Det är den här marknaden jag kan och vet någonting om, och den avregleras nu, så ska jag göra det någon gång i livet så är det nu. Vill man jobba åt sig själv och inte jobba för en stor organisation så ges möjligheten nu. Det är skitsvårt, på gränsen till omöjligt att göra detta, men det är en utmaning! Det är någonting jag bara måste göra för att jag inte kan låta bli, hade jag inte gjort det nu hade jag ångrat det resten av livet. Jag tror inte att jag kommer att bli rik eller tjäna en massa pengar på det utan det är mer något som jag ”måste” göra.”

(Respondent 1)

På frågan om det hade varit enklare att tillhöra någon större gruppering svarade Respondent 2:

”Apoteksgruppen är enklare, det handlar mest om att ha kapital och våga ta risken. En frisör från Partille kan äga och driva, eftersom han har pengarna. Det kan man inte säga är svårt, det handlar framförallt om att ha kapitalet. Det är inte svårt i den bemärkelsen att man måste vara kvalificerad på ngt sätt, kan en frisör från Partille fixa... driva ett apotek bara man har pengarna för att köpa loss apoteket. Jag menar att det är svårt framförallt i uppstarten om man gör det från grunden.”

(Respondent 2)

Alla respondenter tror att det hade varit enklare att tillhöra någon av de större grupperingarna. De har valt att driva enskilt på grund av olika anledningar. Respondent 5 säger att det blir enklare att få ekonomin att gå ihop om hela resultatet kan hållas inom företaget, det är personens huvudargument till varför denne valt att driva enskilt. Dock medger respondenten att mycket jobb skulle underlättas om apoteket skulle tillhöra en större gruppering.

Hjälp och stöd

När respondenterna fick frågan om hur de, som enskilda aktörer, hade blivit bemötta av olika myndigheter och instanser var svaren samstämmiga. Ingen av intervjudeltagarna har några invändningar mot Läke medelverkets bemötande. Dock skulle respondenterna önska en kortare handläggningstid. Respondent 2 menar att alla dagar i början av processen är viktiga och att det inte är positivt om öppningsprocessen stannas upp för att Läke medelverket inte hunnit klart i sitt handläggande av tillståndsansökan.

Gällande själva utvecklingen på marknaden är Respondent 3 nöjd och utbrister att försäljningen går fantastiskt. Respondent 5 säger att det är lysande att monopollet har öppnats upp. Respondent 2 säger såhär:

”Det är svårt att vara riktigt, riktigt nöjd med utvecklingen givet att det är så pass få entreprenörer som har kommit. I den aspekten tänker jag inte säga att jag är speciellt nöjd med utvecklingen.”

(Respondent 2)

Respondent 4 uttrycker missnöje och säger att utvecklingen beträffande avregleringen och möjligheten att starta eget är helt värdelöst. Att verka som enskild aktör är verkligen svårt och tyvärr finns ingen hjälp att tillgå, tycker respondenten. Denne menar att det var bättre innan omregleringen. Ingen respondent upplever att de har fått hjälp från någon myndighet eller instans, men att de enskilda aktörerna istället har stöttat och hjälpt varandra.

Respondent 4 upplever att marknaden är utformad för större aktörer. Bland annat nämner Respondent 4 att det inte finns några avtal eller blanketter anpassade för mindre apotek. Ett exempel som ges är när apoteket Respondent 4 äger skulle anslutas

till receptexpedieringscentralen. Apotekens Service AB skickade då ut en tre centimeter tjock bunt med papper som skulle fyllas i. Det var flera olika blanketter som bland annat gällde dataansvaret på de olika apoteken, det vill säga vem som ansvarade för vilka delar av systemet och så vidare. Respondenten ringde Apotekens Service AB och frågade hur de tyckte att hon skulle göra eftersom personen endast drev ett apotek som dessutom endast hade tre anställda. Respondent 4 fick till svar att Apotekens Service AB kanske borde ha tagit fram ett förenklat avtal för mindre aktörer, men att det i dagsläget endast fanns det avtal som respondenten redan erhållit, och därför skulle alla papper fyllas i.

Beträffande ansökan om tillstånd för att öppna apotek var samtliga respondenter av samma uppfattning. Ingen av dem känner att det har funnits stöd eller handledning att tillgå under processen. Trots trevligt bemötande från Läkemedelverket har det varit svårt att veta hur ansökningsprocessen skulle gå till. Alla respondenter har antingen ansökt om tillstånd tidigare eller har erfarenhet av liknande processer. Trots detta menade Respondent 4 att det var krångligt att veta vad som efterfrågades och hur processen skulle gå till.

Utvecklingen på marknaden

Samtliga enskilda entreprenörer som ingår i studien uttrycker stor glädje över hur väl bemötta deras verksamhet är från konsumenterna. De uttrycker också tillfredställelse över hur deras olika verksamheter bedrivs. De intervjuade personerna kan därmed sägas vara nöjda med utvecklingen beträffande deras egen verksamhet. De önskar dock att omständigheterna i övrigt skulle vara bättre.

Intervjuobjekten säger att de hade önskat ett bättre bemötande från leverantörer och distributörer. Idag har de enskilda entreprenörerna i Sverige varit tvungna att gå ihop och bilda en ekonomisk förening för att tillsammans bemöta leverantörerna. Föreningen heter Sveriges Oberoende Apoteksaktörers Förening, SOAF, och benämns i avsnitt 4.2.2. ovan. Dess främsta syfte är att fungera som ett nätverk för enskilda entreprenörer samt utgöra förhandlingsstyrka mot distributörer som, enligt respondenterna, tidigare har diskriminerat de enskilda apoteken. Respondent 5 nämner ett exempel då en stor distributör ändrade kredittiden från 30 dagar till 15 dagar utan förvarning. Detta reagerade de enskilda entreprenörerna på och skrev ett öppet brev i SOAF:s namn. Syftet med brevet var att offentliggöra den diskriminerande behandlingen de utsatts för. Distributören kontaktade samtliga enskilda entreprenörer för att be om ursäkt samt be

dem att inte offentliggöra situationen. Entreprenörerna valde att gå ut med artikeln trots ursäkten.

När det gäller hur enskilda aktörer har blivit behandlade på den konkurrensutsatta marknaden tycker Respondent 2 att regeringen kunde ha gjort mer för att underlätta för småföretagarna. Respondent 2 uttryckte det såhär:

”Min förhoppning var lite att politikerna hade kunnat göra betydligt mer med omregleringen i och med att det fanns en uttalad ambition om att det skulle bli fler småföretagare. Då tycker man också att de borde kunna ha gjort mer för att underlätta för småföretagare och jag tänker framförallt på apoteksgruppen, man borde få ansluta sig till dem som liten entreprenör på rimliga villkor.”

(Respondent 2)

Respondenterna känner inte att de har blivit uppmuntrade eller prioriterade från politiskt håll trots politikernas uttalade intention om att skapa en marknad präglad av mångfald.

Hade något kunnat göras annorlunda?

De sista frågorna till entreprenörerna handlade om hur potentiella förändringar i regelverk, lag, information eller annat skulle kunna ha lockat fler små enskilda entreprenörer till marknaden. Respondent 4 uttrycker att det mest fördelaktiga sättet hade varit att låta bli att omreglera marknaden över huvud taget. Intervjuobjektet förespråkar således monopolet. De privata alternativen har ändå ingen chans, marginalerna är för låga, kraven för många och respondenten upplever att denne inte blir premierad för allt arbete som utförts. Vidare hävdar respondenten att det helt enkelt inte går ihop och att detta måste ändras om fler skall våga ta steget. Respondent 1 säger såhär:

”Jag tror att man kunde ha låtit små och enskilda mycket billigare få hyra ATS maskiner under övergångsperioden, samt varit tydliga med vilken strategi man skulle ha haft på IT-sidan. Den barriären som var för att komma in på marknaden var för hög, samt att det inte heller fanns någon egentlig finansierings möjlighet, det fanns ingen som hjälpte de små aktörerna från början till att komma igång. Det var inte fokus på detta från början utan prioriteringen låg på utförsäljningen. Ingen ville ta i den här frågan. Jag tror att

politikerna är de som borde ha kunnat hjälpa till. Från Rejes utredning och framåt så har inte de små enskilda entreprenörerna varit något intressant als. Man ville inte ha något skråväsende som i andra länder utan man tror på stordrift inom branschen. Det säger man också, att det är ett bra och effektivt sätt att distribuera läkemedel till befolkningen, men man har problem med tillgängligheten.”

(Respondent 1)

Respondent 2 lämnade ett liknande svar. Respondent 2 tillägger dock att det är svårt att få ihop ett positivt kassaflöde samt att det råder en osäker framtid för marknaden. Den osäkra framtiden beror på att marknaden är fortfarande ny och att det därför är svårt att förutse hur marknaden kommer att utvecklas. Det har enligt Respondent 5 blivit en ”McDonaldskonkurrens” på apoteksmarknaden och kunderna räcker inte till för alla apotek. När respondenten säger ”McDonaldskonkurrens” menar denne att apotek öppnar överallt, och gärna i närheten av andra apotek för att konkurrera ut dem. Respondent 2 och Respondent 5 påpekar att marginalerna är för låga, startkostnaderna för höga och om apoteket säljer mycket receptbelagda mediciner blir det dessutom problem med kassaflödet. Problem med kassaflödet uppstår eftersom distributörer kräver betalning inom max 30 dagar, ibland 15, medan kredittiden hos Landstinget för apoteken är 60 dagar. Det betyder att apoteket måste ligga ute med minst en månadsutgift för samtliga receptbelagda mediciner. En summa som i vissa fall kan motsvara en summa över en miljon kronor.

Sammanfattningsvis kan det konstateras att respondenterna i regel är nöjda med deras egna apoteksverksamheter och även med utvecklingen av marknaden i stort. Det finns emellertid en hel del områden som hade kunnat göras annorlunda och således förenkla processen. Exempelvis politikernas brist på förberedelse inför omregleringen, leverantörernas missgynnande av små entreprenörer, IT-systemet, marginaler på egenvårdsprodukter, kredittiderna och prissättningssystemet. Respondent 4 är ensam om att inte alls vara positiv till omregleringen.

5. Analys och diskussion

Syftet med denna studie är som bekant att undersöka de enskilda aktörernas förutsättningar att verka på den svenska apoteksmarknaden. Studien har ovan presenterats som en beskrivning av apoteksmarknaden utifrån tre perspektiv, nämligen ett politiskt och ett professionellt samt de enskilda entreprenörernas verksamhetsperspektiv. Vi har utgått ifrån att de politiska och professionella perspektiven kan kopplas till en mer kontextuell och övergripande, makroekonomisk och institutionell teorigrund medan de enskilda entreprenörerna istället kan analyseras utifrån ett mer individuellt och mikroekonomiskt synsätt. Nedan redovisas därför dessa två avsnitt separat. Självklart finns utrymme för att, inom samtliga perspektiv, ta del av och knyta an till teori inom de båda områdena.

Nedan kommer den teoretiska ram som redovisats i avsnitt 2. att tillämpas på det empiriska material som redovisats i avsnitt 4. Analysen presenteras i samma form som den teoretiska referensramen, nämligen med ett övergripande samhällsperspektiv samt ett individperspektiv. Därefter följer våra egna reflektioner beträffande studien och dess resultat. Det tillvägagångssätt som använts vid analys av materialet har presenterats i avsnitt 3. Analysen sker vidare utifrån de frågeställningar som inledningsvis ställdes upp under rubrik 1.3. Syftet samt följande frågor ska således besvaras:

- Vilka förväntningar och planer fanns från politiskt, professionellt och de enskilda entreprenörernas håll inför processen beträffande marknadens utveckling därefter?
- Vilka utvecklingstendenser kan ses på marknaden idag? Hur väl har de förväntningar och planer som fanns inför omregleringen implementerats på marknaden i dagsläget? Även denna fråga belyses ur samtliga tre perspektiv.
- Vilka delar av omregleringsprocessen anser de enskilda entreprenörerna att ha varit betydelsefulla, gällande dess möjlighet att etablera sig och verka på apoteksmarknaden och vad hade kunnat göras annorlunda för att förbättra förutsättningarna för dem att verka på densamma?

5.1. Det institutionella perspektivet

Apoteksmarknaden i Sverige har genomgått en stor förändring genom omregleringsprocessen och många berörda parter har påverkats av detta. Från politiskt

håll har omregleringen av monopolet inneburit en retorisk och legitimitetssökande process där berörda ministrar genom pressmeddelanden, uttalanden och propositioner ämnat göra beslutet att omreglera marknaden legitimt. Legitimitet är ett mycket centralt begrepp inom institutionalism och beträffande förändring på samhälls- samt organisatorisk nivå. För att ta beslut om en framtida förändring krävs att omgivningen uppfattar beslutsfattaren som berättigad och således legitim, detta för att förändringen ska kunna implementeras fullt ut. Ett beslut om förändring som omgivningen egentligen inte tror på kommer sannolikt heller inte att kunna fullgöras (Ahrne och Papakostas, 2002). Framförallt de människor som verkar inom apotekarprofessionen måste uppfatta beslutet att omreglera marknaden som det rätta, men det gäller även den stora massan, det vill säga allmänheten, medborgarna. Det är trots allt de som representerar kunderna, och i slutändan strävar varje affärsverksamhet efter nöjda kunder.

Som Knoke (1985) uttrycker det innebär legitimitet den offentliga allmänhetens samt aktuella och viktiga organisationers acceptans och godkännande. Detta gäller i allra högsta grad även politiska beslut. Parsons (1956) åskådliggör legitimitet som en överensstämmelse mellan organisationen och samhällets sociala lagar, normer och värderingar. Han hävdar att auktoritet är ett mycket viktigt område inom organisationen gällande beslutsfattande. Genom att "trycka på rätt knappar" och utnyttja dess legitima ställning övertygar politikerna samhällsmedborgarna och professionen om att omregleringen är det enda rätta. Så lyckas också politikerna få igenom förslaget. Att det i samband med omregleringsprocessen var val i Sverige bidrog sannolikt till att beslutet trädde i kraft, då den nya regeringen kunde dra fördel av att vara "nya" på sin position. Processen att avreglera monopolet har emellertid pågått i många år innan valet 2006 genomfördes, men att verkställa beslutet kom först när en ny regering övertog makten. Sannolikt var de "nya" politikerna mycket pressade av den farmaceutiska professionen som under många år försökt få till stånd en avreglering av monopolet utan framgång. I och med ett nytt politiskt styre med en borgerlig regering som ämnade genomföra stora förändringar i det svenska samhället, kunde professionen trycka extra hårt på att processen borde sättas igång. Kanske var det just denna press som gjorde att själva omregleringen trädde i kraft så snabbt, och som de enskilda entreprenörerna uttrycker det, så "ogenomtänkt".

Socialminister Göran Hägglund hävdar i ett pressmeddelande inför omregleringen att "Sverige ska på ett enkelt och tryggt sätt kunna köpa sina läkemedel." Målet med

omregleringen är enligt regeringen att öka tillgängligheten och förbättra servicen för patienter och kunder på landets apotek. "Genom att ge fler möjlighet att driva apotek frigörs företagsamhet och initiativkraft som i dag är inlåst. Det handlar både om att ge farmaceuter möjlighet att bli egna och förverkliga egna idéer och om butikskedjor som kan erbjuda nya tjänster och nya koncept" (Hägglund, Dagens Nyheter (DN) 2008-01-05). Intressant är att Hägglund ingalunda beskriver hur detta ska gå till. Inte heller i den proposition som offentliggjordes inför omregleringen finns information om hur själva processen går till. Man är noggrann med att förtydliga hur viktigt det är att marknaden präglas av mångfald och att samtliga berörda parter kommer gynnas av beslutet. Exempelvis skriver man "att konkurrensutsätta en marknad är enligt regeringens bedömning ett effektivt medel för att nå ökad mångfald, ett effektivare resursutnyttjande, nedåtpress på kostnader och priser samt bättre kvalitet på varor och tjänster. Det grundläggande medlet för apoteksreformen är därför att avveckla monopolen och utsätta marknaden för konkurrens" (Prop. 2008/09:14, 2009 Sid. 84). Detta beteende skulle kunna kopplas till Meyer och Rowans (1977) teori om särkoppling och myter. De hävdar att organisationer (i detta fall politiker) i sökandet efter legitimitet hos allmänheten anpassar sig till olika myter om hur man bör agera samt vad man bör tycka och säga. Det låter extra bra om man verkar ta hänsyn till de små företagen i samband med omregleringsprocessen, och ännu bättre är det om man har kunden i fokus och hävdar att beslutet tas för att gynna dem. Att man därefter genomför en särkoppling mellan retorik och handling skulle kunna tyda på att beslutet att omreglera marknaden kanske i första hand handlade om att följa den utveckling som skett i Europa i stort med privata apotek, alternativt att ett monopol ansågs strida mot de regler som finns inom EU och således inte för att i huvudsak underlätta för en marknad som präglas av mångfald.

Behovet av att vara moderna och rätta in sig i ledet skulle kunna förklaras med en mimetisk process som till sist leder till den isomorfism som DiMaggio och Powell presenterat. I strävan efter att tillgodose samhällets behov och förväntningar blir fler och fler organisationer allt mer lika varandra. Kanske gäller detta även politiker och länder? Begreppet isomorfism innebär ett tvingande förlopp där en sektion inom ett bestånd måste likna andra sektioner som möter samma typ av förutsättningar i sin omgivning (DiMaggio och Powell, 1983). Denna isomorfism tros kunna uppstå genom att beslutsfattarna inom en organisation lär sig att anpassa sitt beteende och sina beslut i enlighet med vad som förväntas av dem, vilket i sin tur resulterar i att fler och fler

organisationer i slutända liknar varandra då samtliga av dem hörsammar samhällets krav. DiMaggio och Powell (1983) presenterar tre olika former av isomorfism, tvingande, normativ och mimetisk. Diskussionen om organisationers behov av att vara lika varandra skulle kunna kopplas till den mimetiska isomorfismen samtidigt som dess strävan efter att anpassa sig till samhällets krav kan ses som en normativ isomorfism. Politiker skulle kunna sägas bli påverkade av den tvingande isomorfism som DiMaggio och Powell presenterat som innebär att organisationen, utifrån gällande lagar, regler och förordningar, känner en press att adoptera ett visst beteende. Denna faktor behandlar även problemet med legitimitet inom organisationen. Omregleringen av apoteksmonopolet har inneburit en ändring av lagar och förordningar, men samtidigt finns tendenser i utvecklingen av marknaden som kan kopplas till tröghet eller kanske till och med en form av stagnation eftersom vissa delar av marknaden inte genomgått en förändring över huvud taget. Exempelvis arbetar samma människor inom professionen även efter omregleringen, människor som har vanor, normer, beteenden och förförståelse för hur verksamheten går till. Många av de apotek som tidigare tillhörde Apoteket AB drivs idag i ny regi, men lokalen, personalen och produkterna är desamma. Vid normativ isomorfism sker anpassningen till följd av de normer och interna regler som förekommer gemensamt inom organisationernas yrkesgrupper och profession. Just detta är intressant med tanke på exempelvis Apoteket AB:s verksamhet idag, hur mycket av de gamla mönstren lever egentligen kvar och hur lätt är det att ändra på dem genom ett politiskt beslut? Gersick och Hackman (1990) hävdar att större exogena chocker, exempelvis en förändring i ett organisatoriskt mönster alternativt en omgivningsmässig innovation, kan påverka en organisations fasta beteende så att både stabilitet och förändringsbenägenheten inom en verksamhet stärks. Stabiliteten där den är som starkast växer, och på de områden där förändring är mer välkommet upplever verksamheten en positiv utveckling (Gersick och Hackman, 1990). Enligt denna teori krävs alltså en viss "önskan" om förändring inom organisationen för att den ska bli framgångsrik. Detta borde innebära att en viss inneboende tröghet inom organisationen kan motverkas med engagemang och framtidstro. Stabilitet kan dessutom tänkas vara en förutsättning för förändring i en organisation eftersom det kan vara svårt att ändra något som är flyktigt och obestämt.

5.2. Det individuella perspektivet

När en organisation vill bli accepterad och skapa förutsättningar för överlevnad finns det en rad olika instutionaliserade element som denne måste ha förståelse för.

Institutionaliserade element innebär diverse oskrivna regler och förfaranden som inom branschen anses vara de givna sätten att organisera och leda. I strävan efter legitimitet och framgång krävs att organisationen har förståelse för dessa oskrivna regler (Rövik, 2008). De enskilda aktörerna som intervjuats i denna studie har samtliga arbetat inom apoteksbranschen i många år innan omregleringen ägde rum. De har således en god förförståelse för verksamheten och en kunskap om vilka normer och oskrivna regler som förekommer därinom. Detta kan ha varit till fördel för aktörerna i arbetet med att starta upp sitt eget apotek. I samband med att de små aktörerna gått ihop och startat en förening har de emellertid erhållit en "högre status" i förhållande till leverantörer och media, något som tyder på att det inte är bristen på kunskap eller förförståelse som är de enskilda entreprenörernas problem, utan snarare förmågan att på egen hand kunna hävda sig själv och stå upp för sin verksamhet.

Den svenska apoteksmarknaden är en starkt reglerad marknad med hög konkurrens. För att lyckas som enskild entreprenör krävs speciella egenskaper hos den som åtar sig uppdraget samt fördelaktiga tillfällen och marknadspositioner. Institutionellt entreprenörskap handlar om hur entreprenörer självständigt skapar ett utrymme för att konkurrera på en starkt reglerad eller redan hårt konkurrensutsatt marknad. Dessa entreprenörer har ett intresse av att finna resurser med syfte att skapa nya institutioner eller förändra redan befintliga sådana och det är till dessa entreprenörer som ansvaret för nya eller förändrade organisationer tillskrivs (Maguire, Hardy och Lawrence, 2004). En institutionell entreprenör bör vara analytisk och social, kunna ha en reflekterande hållning gentemot institutionaliserad praxis samt finna egna alternativa sätt för att besegra påstötta problem/svårigheter på marknaden. Det är tydligt att de enskilda aktörer som deltagit i vår uppsats besitter dessa egenskaper i och med att de "mot alla odds" startat upp och lyckats bibehålla dess apoteksverksamhet trots de många besvär som processen inneburit. De alla är överens om att det har varit ett tufft förlopp och att möjligheterna att överleva på marknaden är små. Samtidigt har de trotsat de motsättningar som uppstartandet av den egna verksamheten inneburit, de har haft ett starkt intresse av att, nu när tillfälle funnits, driva ett eget apotek, och därigenom funnit de resurser och tillvägagångssätt som varit nödvändiga i strävan efter att lyckas.

Det finns emellertid även andra faktorer än entreprenörens egna personliga egenskaper som påverkar sannolikheten att institutionellt entreprenörskap skall uppstå. Ett exempel är marknadens tillstånd. Vissa marknadslägen främjar nämligen institutionella

entreprenörer mer än andra. Ett läge som underlättar för institutionella entreprenörer att utvecklas och ta plats är när marknaden är under utveckling. Anledningen till att detta är avsaknaden av institutionaliserade rutiner och normer (Hardy och Maguire, 2008). Detta borde innebära att läget på apoteksmarknaden idag är ypperlig för de enskilda entreprenörerna. Samtidigt som det finns en bakgrund som redan etablerat apoteksverksamheten i Sverige, det vill säga det är inte en helt ny marknad som byggs upp från grunden, så finns även möjligheter att påverka och styra den utveckling som sker på marknaden idag eftersom förändring trots allt varit så omfattande. Samtidigt finns ett flertal institutionaliserade praxis att ta hänsyn till som lever kvar trots att monopollet avreglerats. Många normer och regler finns kvar inom branschen och som enskild aktör kan dessa vara svåra att bryta ner. Det är enklare att inta en fördelaktig position på en marknad som från början helt saknar fasta regler och normer. Marknader i kris lär också främja framväxt av institutionella entreprenörer.

Mimetisk isomorfism avser en situation där organisationen upplever en form av osäkerhet och således försöker efterlikna andra organisationer som upplevs ha stort inflytande och anses vara framgångrika. Man skulle kunna tänka sig att de enskilda entreprenörerna tillämpar denna form av isomorfism, i alla fall till en början, i rädsla för att inte bli mottagna av konsumenterna på marknaden. Detta skulle alltså ske i förhållande till de stora kedjor som verkar på marknaden samtidigt som de enskilda aktörerna. Samtidigt kanske det är just denna mimetiska isomorfism som de enskilda aktörerna försöker undvika. Deras verksamheter har ju trots allt startats upp med syfte att skilja sig från det forna Apoteket AB. Gäller det även verksamheten utåt eller endast beträffande personalfrågor och den interna verksamheten? För att kunna förstå och hantera svårigheterna vid skapandet av genomförbar och bestående organisationsmässig förändring krävs kunskap om hur processen ska gå till. Människor inom en organisation som är djupt involverade i dess förändringsprocess söker alternativ till den traditionella organisationsverksamheten och kan ibland kallas för eldsjälar (Stjernberg och Philips, 1993). Dessa individer har ett stort engagemang och är hängivna det aktuella projektet. De har förmågan att driva på utvecklingen inom en organisation, samt modet och förmågan att vara nyskapande och innovativa. En organisations utveckling påverkas av dessa eldsjälares kompetens gällande projektledning samt dess kunskap om individuell och organisatorisk utveckling. Genom att erhålla legitimitet får dessa eldsjälar nödvändigt handlingsutrymme och således förmågan att handla utifrån vad situationen kräver (Stjernberg, 1993). De enskilda

aktörer som deltagit i denna studie kan verkligen ses som eldsjälar i den mening som Stjernberg och Philips presenterat dem. De tror på något nytt och har förmågan och engagemanget att lyckas med sitt uppdrag. De har dessutom starkt kundfokus vilket bidrar till att dess förmåga att locka allmänheten till dess apotek är mycket god. Dess hängivenhet och nyskapande kapacitet bidrar till att ha förutsättning att lyckas mot alla odds. Kanske innebär detta att de enskilda entreprenörerna således inte jämför sig själva med Apoteket AB eller någon av de andra stora kedjorna. Teorin om mimetisk isomorfism är kanske därför inte så sannolik trots allt.

5.3. Egna reflektioner

Att vi har haft möjligheten att studera de enskilda entreprenörernas situation på den svenska apoteksmarknaden har varit både intressant och spännande. Vi har lärt oss otroligt mycket på denna resa och har insett att det både är viktigt och nyttigt att det finns enskilda aktörer på marknaden eftersom dessa bidrar till förnyelse, innovation, bättre service och prispress. Det är emellertid inte helt enkelt för de enskilda entreprenörerna att verka på marknaden i dagsläget. Vi har genom våra intervjuer förstått att respondenterna är nöjda med den verksamheten som de driver idag, men att det främst beror på att de brinner för dess verksamhet och för att kunna erbjuda sina kunder god service och bra produkter. Vi tror att situationen hade kunnat vara mer fördelaktig för de enskilda entreprenörerna om omregleringen genomförts i ett saktare tempo. Politikerna skulle kanske ha skyndat långsamt och varit mer förberedda inför den förändring av marknaden som skett. Kanske var det så att Alliansen så gärna ville genomföra omregleringen under mandatperioden 2006-2010 eftersom de var osäkra på om de skulle bli omvalda till en ytterligare mandatperiod. Om Statens offentliga utredningar haft tillstånd att arbeta under en längre tid samt om större hänsyn hade tagits till professionens synpunkter kanske förutsättningarna för de enskilda aktörerna på apoteksmarknaden idag hade varit mer gynnsamma? Kanske skulle man från början sålt mindre kluster för att undvika en marknadssituation liknande oligopol? Kanske skulle man ha förberett de enskilda aktörerna lite mer inför den kommande omregleringen av marknaden?

Under studiens gång har intervjuer genomförts med fem av de cirka 20 enskilda entreprenörer som verkar på den svenska marknaden. Samtliga entreprenörer har förmedlat en liknande bild av situationen. De kämpar i motvind, och om inte förutsättningarna förändras så lär antalet enskilda entreprenörer knappast bli fler. Vår

kvalitativa undersökning har resulterat i att vi kunnat peka ut de områden på marknaden som de enskilda aktörerna har upplevt som mindre gynnsamma. Kanske hade dessa områden varit flera eller andra i de fall vi intervjuat fler av de enskilda entreprenörerna, alternativt om studien genomförts senare? Vi rekommenderar därför att apoteksmarknaden studeras vidare och kanske då med fler intervjudeltagare.

Det är viktigt att ta i beaktande att omregleringen av apoteksmarknaden skedde för cirka två år sedan, vilket är en kort tidsperiod för en stor förändring. De enskilda entreprenörerna hade problem med att komma igång med sin verksamhet direkt eftersom det inte fanns IT-lösningar som var tillräckligt anpassade för dem. Kanske är det idag för tidigt att slutgiltigt utvärdera hur situationen ser ut? Det vi försökt skildra ovan är de enskilda entreprenörernas förutsättningar att agera på marknaden samt dess förväntningar på densamma inför omregleringen. Om detta ämne studeras på nytt i framtiden kan studien med fördel pågå under en längre tidsperiod eftersom resultatet av omregleringen då förmodligen framgår tydligare.

6. Slutsats

Syftet med studien var att undersöka de enskilda aktörernas förutsättningar att verka på den svenska apoteksmarknaden. Tre frågeställningar användes för att besvara syftet, dessa berörde 1) de förväntningar som fanns från de olika perspektiven inför processen beträffande marknadens utveckling därefter, 2) de utvecklingstendenser som kan ses på marknaden idag, samt hur väl de förväntningar och planer som fanns inför omregleringen har implementerats på marknaden i dagsläget, samt 3) de delar av omregleringsprocessen som varit betydelsefulla gällande möjlighet att etablera sig och verka på apoteksmarknaden, samt vad som hade kunnat göras annorlunda för att förbättra förutsättningarna för de enskilda entreprenörerna att verka på densamma.

Politiker har i debatten innan omregleringen och även efter sagt att den svenska apoteksmarknaden bör präglas av mångfald för att förbättra förutsättningarna för de enskilda aktörerna på marknaden likväl som för konsumenten. De gav i och med uttalanden och pressmeddelanden en relativt hoppfull och positiv bild av den apoteksmarknad de förväntade sig att skulle utvecklas efter omregleringen. Hur detta skulle gå till kommenterades emellertid i väldigt liten utsträckning. Även den farmaceutiska professionen gav uttryck för en positiv inställning inför omregleringen, då särskilt Farmaceutförbundet som länge arbetat för att omregleringen skulle genomföras. Man varnade förvisso för att omreglera marknaden för snabbt, då risken för att få en liknande utveckling som den i Norge var mycket stor. De enskilda entreprenörernas förväntningar var genom detta relativt positiva och förhoppningsfulla, även om ett uns av återhållsamhet kan tolkas i intervjumaterialet. Studien visar att politikernas målsättning i efterhand har uppfattats som mer visionär än verklig av de enskilda entreprenörerna. Situationen visade sig vara svårare än de hade förutsett. Någon handlingsplan för hur marknaden ska förändras till fördel för de enskilda aktörerna har heller inte presenterats från politiskt håll, något som hade kunnat underlätta processen tror intervjudeltagarna.

Ur ett politiskt perspektiv finns inte överdrivet många ståndpunkter att redovisa gällande hur väl regeringens planer för apoteksmarknaden har införlivats. De är till stor del sparsamma med att kommentera utvecklingen på marknaden, kanske på grund av den mindre positiva utveckling som faktiskt skett gällande de enskilda entreprenörernas situation? Den farmaceutiska professionen har däremot reagerat desto mer på den

utveckling som skett, och både föreningar och lösare grupper har bildats och opponerat sig bland annat i media gällande den "negativa utvecklingen". Debatten idag är större än någonsin och detta är mycket tack vare den farmaceutiska professionens ihärdighet och vilja att förbättra marknadssituationen. Sammanfattningsvis tyder studiens resultat på att professionen är mer eller mindre missnöjda med marknadens utveckling i dagsläget men har förhoppning om att situationen i sinom tid ska kunna förbättras. De enskilda entreprenörerna är i mångt och mycket pessimistiska till den utveckling som skett och har reagerat starkt på den missgynnande situation de har försatts i. De har tillsammans bildat en förening för att stå emot de hinder som dykt upp i och med processen och ser gärna att problemen från politiskt och myndighetsmässigt håll inom en snar framtid bör åtgärdas och att situationen måste förbättras.

Det kan konstateras att respondenterna i regel är nöjda med deras egna apoteksverksamheter och även med utvecklingen av marknaden i stort. Det finns emellertid en hel del områden där tillvägagångssättet beträffande omregleringen av marknaden hade kunnat vara ett annat, som i sin tur således hade förenklats processen och utvecklingen därefter. Exempelvis politikernas brist på förberedelse inför omregleringen, leverantörernas missgynnande av små entreprenörer, ett mer anpassat IT-system, de små marginalerna på egenvårdsprodukter, de korta kredittiderna samt prissättningsystemet.

7. Referenser

- Ahrne, G., Papakostas, A. *Organisationer, samhälle och globalisering*. Lund: Studentlitteratur AB; 2002.
- Backman, J. *Rapporter och uppsatser*. Lund: Studentlitteratur; 1998.
- Berelson, B. *Content Analysis in Communication Research*. New York: Free press; 1952.
- Bergeå Nygren, Nils. (2010-03-08) Ny IT-spelare satsar på små. Dagens Medicin. Tillgänglig från: <http://www.dagensmedicin.se/dagensapotek/nyheter/2010/03/08/ny-it-aktorsatsar-pa-smaf/> - (2010-05-08).
- Boxenbaum, E., Jonsson, S. Isomorphism, diffusion and decoupling. Greenwood, Oliver, Sahlin, Suddaby. *Handbook of Organizational Institutionalism* (s. 78-98). London: SAGE Publications; 2008.
- Bryman, A. *Samhällsvetenskapliga metoder*. Malmö: Liber; 2002.
- Booth, C.W., Colomb, G.W., Williams, J.M. *The craft of research*. Chicago & London: University of Chicago Press; 2008.
- Dagens Apotek, artikel (2011-04-01). *Små apoteksaktörer planerar att starta förening tillsammans*. Tillgänglig från: <http://www.dagensmedicin.se/dagensapotek/nyheter/2011/04/01/kedjorna-ar-vara-konkurren/index.xml> - (2011-04-19).
- Dagens Apotek, debattartikel (2011-03-07). *Alla bör ha samma villkor*. Tillgänglig från: <http://www.dagensmedicin.se/dagensapotek/debatt/2011/03/07/debatt-alla-bor-ha-samma-v/index.xml> - (2011-04-16).
- Dagens Apotek, debattartikel (2011-03-04). *Tufft för dem som vill drive egna apotek*. Tillgänglig från: <http://www.dagensmedicin.se/dagensapotek/debatt/2011/03/04/debatt-det-ar-tufft-for-de/index.xml> - (2011-04-16).
- Dagen Industri, debattartikel (2011-04-07). *Långt ifrån konkurrens bland apoteken*. Tillgänglig från: http://di.se/Default.aspx?ArticleView=CommentsList&pid=232349_ArticlePageProvider&epslanguage=sv - (2011-04-28).
- Dagen Nyheter (2007-10-11). *Oro inför apoteksavregleringen*. Tillgänglig från: <http://www.dn.se/ekonomi/oro-infor-apoteksavreglering> - (2011-04-27).
- Dagens Medicin. (2008-06-30) Apoteket AB får nej på ansökan om statligt utbildningsstöd. Dagens Medicin. Tillgängligt från: <http://www.dagensmedicin.se/nyheter/2008/06/30/farmaceutforbundet-farsta/index.xml> - (2011-05-14).
- DiMaggio, P. J., Powell, W. The iron cage revisited: institutional isomorphism and collective rationality in organizational fields. *Am Soc Rev*. 1983;48;147-60.

- E24. (2008-01-11) Storbolag sågar apoteksutredning. E24 – Näringsliv. Tillgänglig från: http://www.e24.se/business/konsumentvaror/storbolag-sagar-apoteksutredning_186563.e24 - (2011-05-01).
- Eriksson, T., Wiedersheim-Paul, F. *Att utreda, forska och rapportera*. Stockholm: Liber; 1991.
- Esaiasson, P., Gilljam, M., Oscarsson, H., Wängnerud, L. *Metodpraktikan. Konsten att studera samhälle, individ och marknad*. Stockholm: Nordstedts Juridik AB; 2004.
- Farmaceutförbundet (2010) *Historien om hur monopolet blev historia*. Tillgänglig från: <http://www.farmaceutforbundet.se/forbundet/satyckerforbundet/Apoteksmonopolet/Sidor/default.aspx> - (2011-05-02).
- Farmaceutförbundets hemsida (2011-04-28). Tillgänglig från: <http://www.farmaceutforbundet.se/forbundet/Sidor/forbundet.aspx> - (2011-04-28).
- Farmaceutföretagarna (2009-11-11). *Farmaceutföretagarna – det privata alternativet*. Tillgänglig från: <http://www.farmaceutforetagarna.se/default.aspx?SelSidID=10269> - (2011-04-26).
- Farmaceutföretagarna (2009-02-20). *Stark oro för det framtida småföretagandet*. Tillgänglig från: <http://www.farmaceutforetagarna.se/default.aspx?SelSidID=10203> - (2011-04-28).
- Farmaceutföretagarna (2009-03-19). *Varför ska staten äga 200 småföretag?* Tillgänglig från: <http://www.farmaceutforetagarna.se/default.aspx?SelSidID=10229> - (2011-04-29).
- Farmaceutföretagarna (2009-01-15). *Över 1000 farmaceuter vill starta eget*. Tillgänglig från: <http://www.farmaceutforetagarna.se/default.aspx?SelSidID=10170> - (2011-04-27).
- Farmaceutföretagarnas hemsida (2011-04-28). Tillgänglig från: <http://www.farmaceutforetagarna.se/se/hem/vara-tjanster/> - (2011-04-28).
- Folkpartiet. (2011) Apoteksmarknaden. Folkpartiet. Tillgänglig från: <http://www.folkpartiet.se/Var-politik/Snabba-fakta/Apoteksmarknaden/> - (2011-05-03).
- Gerdau, Martin, Westerholm, Barbro, Johansson, Kenneth, Andersson, Anders. (2011-04-07) Bara Håkan Juholt klagar över privata apotek. SVT Debatt. Tillgänglig från: <http://svtdebatt.se/2011/04/bara-hakan-juholt-klagar-over-privata-apotek/> - (2011-05-02).
- Gersick, C.J., Hackman, R.J. Habitual routines in task-performing groups. *Org Beh Hum D Pr*. 1990;47;65-97.
- Hardy, C., Maguire, S. Institutional Entrepreneurship. Greenwood, Oliver, Sahlin, Suddaby. *Handbook of Organizational Institutionalism* (s. 198-217). London: SAGE Publications; 2008.

- Hedblom, Petra. (2009-11-04) Oppositionen missnöjda med utförsäljning. Läkemedelsvärlden. Tillgänglig från: <http://www.lakemedelsvarlden.se/zino.aspx?articleID=12930> - (2011-05-02).
- Helle, Cecilia. (2010-07-19) Dyr IT-lösning förhindrar små apoteksägare att öppna apotek. Dagens Medicin. Tillgänglig från: <http://www.dagensmedicin.se/dagensapotek/nyheter/2010/07/15/dyr-it-losning-sinkar-småf/index.xml> - (2011-05-07).
- Hägglund, Göran. (2008) *Apoteket AB blir kvar med nya privata apotek*. Tillgänglig från: <http://www.regeringen.se/sb/d/10049/a/117174> - (2011-04-20).
- Hägglund, Göran. (2008) *Apoteket skall brytas upp för en sund konkurrens*. Tillgänglig från: <http://www.regeringen.se/sb/d/10049/a/95351> - (2011-04-15).
- Hägglund, Göran, Olofsson, Maud. (2008-04-05) Nu får apotekare hjälp att starta eget. Dagens Industri. Tillgänglig från: <http://www.regeringen.se/sb/d/10049/a/102338> - (2011-05-02).
 1. Lucas, Dan. (2006-12-21) Regeringen backar om Apoteket. Tillgänglig från: <http://www.dn.se/ekonomi/regeringen-backar-om-apoteket> - (2011-04-29).
 2. Lucas, Dan (2006-12-19) Statssekreterare kan vara jävig. Tillgänglig från: <http://www.dn.se/ekonomi/statssekreterare-kan-vara-javig> - (2011-04-29).
- Knoke, D. The Political Economies of Associations. R.G. Braungart, M.M. Braungart. *Research in political sociology* (s. 211-242). Greenwich: JAI Press; 1985.
- Leana, C., Barry, B. Stability and Change as Simultaneous Experiences in Organizational Life. *Ac Man Rev.* 2000;25;753-59.
- Leicht, K. T., Fennel, M. L. Institutionalism and the Profession. Greenwood, Oliver, Sahlin, Suddaby. *Handbook of Organizational Institutionalism* (s. 431-448). London: SAGE Publications; 2008.
- Lundahl, U., Skärvad, P. *Utredningsmetodik för samhällsvetare och ekonomer*. Lund: Studentlitteratur; 1992.
- Läkemedelshandlarnas hemsida (2011-04-28). Tillgänglig från: <http://www.lakemedelshandlarna.se/omoss.htm> - (2011-04-28).
- Läkemedelsverket.(2011). *Godkända öppenvårdapotek*. Läkemedelsverket, Press, Apoteksmaknaden. Tillgänglig från: <http://www.lakemedelsverket.se/malgrupp/Foretag/Apoteksmarknaden/-Tillstand-for-apotek/> - (2011-04-12).
- Läkemedelsverkets föreskrifter 2009:8. (2009). *Läkemedelsverkets föreskrifter (LVFS 2009:8) om ansökan om tillstånd att bedriva öppenvårdapotek*. Tillgänglig från: http://www.lakemedelsverket.se/upload/lvfs/konsoliderade/LVFS_2009_8_konsoliderad_tom_2010_11.pdf - (2011-04-16).
- Läkemedelsverket. (2009-02-20). *En ny nationell symbol för apotek tas fram av läkemedelsverket*. Tillgänglig från: <http://www.lakemedelsverket.se/Alla->

nyheter/NYHETER-2009/En-ny-nationell-symbol-for-apotek-tas-fram-av-Lakemedelsverket/ - (2011-04-15).

- Läkemedelsvärlden (2011-03-04). *Oberoende apoteksägare agerar ihop*. Tillgänglig från: <http://www.lakemedelsvarlden.se/zino.aspx?articleID=15836> - (2011-04-25).
- Läkemedelsvärlden (2011-03-04). *Oriola och Tamro anklagas missgynna små apotek*. Tillgänglig från: <http://www.lakemedelsvarlden.se/zino.aspx?articleID=15424> - (2011-04-18).
- Maguire, S., Hardy, C., Lawrence, T. B. Institutional entrepreneurship in emerging fields: HIV/AIDS treatment advocacy in Canada. *Ac Man J.* 2004:47;657-79.
- Meyer, J. Rowan, B. Institutional organizations: Formal structure as myth and ceremony. *Am J Soc.* 1977:83;340-63.
- Nilsson, Inger. (2010-08-16) Privata apotek även om de rödgröna vinner. Läkemedelsvärlden. Tillgänglig från: <http://www.lakemedelsvarlden.se/zino.aspx?articleID=14045> - (2011-05-02).
- Olsson, H., Sörensen, S. *Forskningsprocessen. Kvalitativa och kvantitativa perspektiv*. Stockholm: Liber; 2007.
- Parsons, T. Suggestions for a sociological approach to the theory of organizations - I. *Adm Sci Q.* 1956:1;579-94.
- Patel, R., Davidsson, B. *Forskningsmetodikens grunder*. Lund: Studentlitteratur; 1994.
- Regeringens proposition 1971:139. (1971-10-22). *Kungl. Maj:ts proposition angående finansiering. m.m. rörande vissa statliga bolag*. Tillgänglig från: http://www.riksdagen.se/webbnav/?nid=37&doktyp=prop&dok_id=FU03139&rm=1971&bet=139 - (2011-04-25).
- Regeringens proposition 2007/08:87. (2008-03-13). *Bildande av moderbolag för Apoteket AB samt vissa omstruktureringsåtgärder*. Tillgänglig från: http://www.riksdagen.se/webbnav/?nid=37&doktyp=prop&rm=2007/08&bet=87&dok_id=GV0387 - (2011-04-18).
- Regeringens proposition 2008/09:145. (2009-02-19). *Omreglering av apoteksmarknaden*. Tillgänglig från: <http://www.sweden.gov.se/content/1/c6/12/09/69/3c2ee564.pdf> - (2011-04-15).
- Røvik, K. A. *Managementsamhället*. Oslo: Universitetsförlaget; 2008.
- Scott, M., Lyman, S. (1968) Accounts. *Am Soc Rev.* 1968:33;46-62.
- Socialdemokraterna. (2010-05-21) Apotekets framtid. Socialdemokraterna. Tillgänglig från: <http://www.socialdemokraterna.se/Var-politik/Var-politik-A-till-O/Sjukvard/Apotekets-framtid/> - (2011-05-02).
- Socialdepartementet. (2006-12-21) Dir 2006:2006:136§ Omreglering av apoteksmarknaden. Sveriges Riksdag. Tillgänglig från:

- http://www.riksdagen.se/webbnav/index.aspx?nid=10&dok_id=DIR2006:136%C2%A7 - (2011-04-29).
- Stenberg, Ingrid. (2008-05-08) *Riksdagen sa ja till försäljning av apotek*. Läkemedelsvärlden nätupplaga. Tillgänglig från: <http://www.lakemedelsvarlden.se/zino.aspx?articleID=11497> - (2011-04-16).
 - Stjernberg, T. *Organisationsideal - livskraft och spridning*. Stockholm: C.E. Fritzez AB; 1993.
 - Stjernberg, T., Philips, Å. Organizational Innovations in a Long-Term Perspective: Legitimacy and Souls-of-fire as Critical Factors of Change and Viability. *Hum Rel.* 1993;46;1193-1219.
 - Sveriges Farmaceutförbund, pressmeddelande (2010-07-15). *Positivt med fler småföretag på apoteksmarknaden*. Tillgänglig från: <http://www.farmaceutforbundet.se/nyhetsarkiv/Sidor/Boots.aspx> - (2011-04-20).
 - Svensk farmaci (2011-04-11). *SOAF ny intressent i apotekssektorn*. Tillgänglig från: <http://svenskfarmaci.se/apotek/soaf-ny-intressent-i-apotekssektorn/> - (2011-04-27).
 - Sveriges Regering. (2008-03-14) Bildande av moderbolag för Apoteket AB samt vissa omstruktureringsåtgärder Prop. 2007/08:87. Sveriges Regering. Tillgänglig från: <http://www.sweden.gov.se/sb/d/9251/a/100788> - (2011-05-02).
 - Sveriges Riksdag. (2009-04-29). *Beslut i korthet. Apotekets monopol bryts*. Sveriges Riksdag, Press, Beslut i korthet. Tillgänglig från: <http://www.riksdagen.se/Webbnav/index.aspx?nid=7160&datum=4/29/2009> - (2011-04-19).
 - Sveriges Riksdag. (2006-12-21). *Dir 2006:2006:136§. Omreglering av apoteksmarknaden*. Sveriges Riksdag, Dokument. Tillgänglig från: http://www.riksdagen.se/webbnav/index.aspx?nid=10&dok_id=DIR2006:136%C2%A7 - (2011-04-14).
 - Sveriges Riksdag. (2011-04-28) Mona Sahlin. Sveriges Riksdag. Tillgänglig från: <http://www.riksdagen.se/webbnav/?nid=1111&iid=0806338394516> - (2011-05-03).
 1. Statens offentliga utredningar. (2008-01) Omreglering av Apoteksmarknaden, del 1. SOU 2008:4. Tillgänglig från: <http://www.sweden.gov.se/content/1/c6/09/54/10/2a0484f5.pdf> - (2011-05-01).
 2. Statens offentliga utredningar. (2008-01) Omreglering av Apoteksmarknaden, del 2. SOU 2008:4. Tillgänglig från: <http://www.sweden.gov.se/content/1/c6/09/54/10/c43e5833.pdf> - (2011-05-01).
 - Tillväxtverket. (2011-04-15) Farmaceutakademin AB. Tillväxtverket. Tillgängligt från: <http://www.tillvaxtverket.se/huvudmeny/insatserfortillvaxt/flerochvaxandeforetag/halsavardochomsorg/vardochomsorgprogramforflerforetagare/omprojekten/bevilj>

adeprojekt/farmaceutakademienab.4.21099e4211fdb8c87b800017304.html - (2011-05-16).

- Thurén, T. *Vetenskapsteori för nybörjare*. Stockholm: Liber; 2007.
- Trost, J. *Kvalitativa Intervjuer*. Lund: Studentlitteratur; 1997.
- Weber, M. Class, Status, Party. Gerth, H.H, Wright Mills, C. *From Max Webers Essays in Sociology* (s. 180-195). New York: Oxford University Press; 1946.
- Wärngård, Mia. (2006-12-21) Lars Reje utreder apotekets framtid. Dagens Medicin. Tillgänglig från: <http://www.dagensmedicin.se/nyheter/2006/12/21/lars-reje-utreder-apoteket/index.xml> - (2011-05-01).
- Öberg, Klas. (2003). *Pharmacy Regulation in Sweden, A New Institutional Economic Perspective*. Lund: Almqvist & Wiksell; 2003.
- Östbye, H., Knapskog, K., Helland, K., Larsen, L.O. *Metodbok för medievetenskap*. Trelleborg: Liber; 2003.

Bilaga 1.

Intervjuguide som användes som mall vid samtliga intervjuer under datainsamlingen.

- 1) Vem är du?
- 2) Vilken är din aktuella befattning?
- 3) Vad har du för bakgrund/erfarenhet/utbildning?
- 4) Hur länge har du verkat på den svenska apoteksmarknaden?

Innan avregleringen:

- 5) Vilka förväntningar hade du inför avregleringen av apoteksmonopolet?
 - Gällande processen?
 - Gällande marknadens utveckling?
 - Gällande möjligheten att starta eget?
 - Gällande sannolikheten att kunna verka som enskild aktör på marknaden?
- 6) Hur trodde du att marknaden skulle hantera denna förändring?
(kan vara svår att besvara eftersom det är oklart vem som är marknaden)
Exempel:
"Vilka aktörer trodde du skulle komma att ha stort inflytande på förändringen?"
- 7) Vilka möjligheter hade du (och andra på liknande positioner) att påverka processen och den förändring av marknadens uppbyggnad som uppstod i och med avregleringen.
- 8) Hur väl förberedd var du och din verksamhet inför förändringen?
- 9) Förespråkade du avregleringen?
- 10) Hur väl informerad blev du och din verksamhet av exempelvis stat, läkemedelsverket och andra viktiga aktörer beträffande de förändringar som skulle ske?
- 11) Erbjuds stöd, handledning etc. från exempelvis stat m.fl.
 - beträffande hjälp att starta eget?
 - beträffande möjligheten att få en introduktion till den kommande apoteksverksamheten?
 - beträffande hjälp med distributörer, leverantörer och IT-system?

Efter avregleringen:

- 12) Varför har du valt att starta ett eget apotek?
- 13) Hur har du valt att gå till väga?
- 14) Hur pass nöjd är du med den utveckling som skett beträffande avregleringen av apoteksmonopolet?
 - Gällande möjligheten att starta eget?
 - Gällande förmågan att verka som enskild aktör på marknaden?
 - Gällande enkelheten att komma igång med en sådan verksamhet?
 - Gällande bemötandet och förutsättningarna som gavs från statligt håll?
 - Gällande de krav som ställs på ägare av apotek?
- 15) Anser du att något kunnat göras annorlunda?
 - Vad?
 - Hur?
 - Varför?
- 16) Några specifika delar av marknadens utveckling som du är extra nöjd/missnöjd med?
- 17) Varför tror du att antalet enskilda aktörer på marknaden inte är flera?

Bilaga 2.

Tabell över antal godkända öppenvårdsapotek i Sverige i april 2011. Informationen i följande tabell är hämtad från Läkemedelsverket 2011-04-05.

Admenta	70
Akalla Apotek och Hälsokost	1
ApoEx AB	1
Apotek Bäckfors & Co AB	2
Apotek i Hjortsberg AB	1
Apotek T Karlsson AB	1
apotek Tabletten AB	1
Apotek2Serv AB	1
Apoteket AB	368
Apoteket Hjärtat	260
Apoteket Bara AB	1
Apotek Källan AB	1
Apotek Samariten AB	1
Apoteksgruppen	154
Apovet AB	1
Björknäs Apotek AB	1
Boots	2
Bramsäter Medicalshop AB	1
Din Apotekare Sverige AB	1
Djurfarmacia Sverige AB	1
Emaus Apotek AB	1
Familjeapoteket AB	1
Farmaci	35
Firma Dan Essner	1
Floda Farmaci AB	1
FoxFarmaci AB	4
Fältöversten AB	1
Helene Widegren Hälsfokus AB	1
ICA Sverige AB	38
Kronans Droghandel	196
Medstop	64
NovaCure Apotek AB	1
Oriens AB	1
P/S Apotek AB	1
Pharmacy Company Sweden 1 AB	4
Rex Farma AB	1
Salvus AB	1
Sydsveriges Närapotek AB	1
Veterinärens Apotek VetAp Sverige AB	1
Vårdapoteket Mitt/Syd AB	24
Summa	1248